

ÉRTEKEZÉSEK

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
CLASSICA PHILOLOGIAI SZEMINÁRIUMÁBÓL.

3. SZÁM.

SENECA VISZONYA EURIPIDESHEZ.

A Classica philol. Intézetnek ajándéka

ÍRTA:

DENGYEL LAJOS.

TARTALOM:

- 10.o. Hec. Fur.
19.o. Pharsa ✓
21.o. Medea
38.o. Phoenissae
45.o. Troades

KOLOZSVÁR,
AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

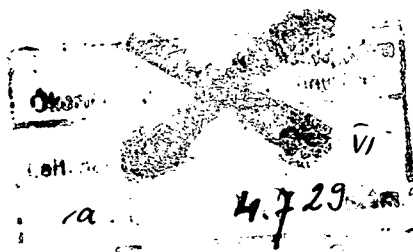
1913.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000913916

.B.

B 16917

Méltóságos

Dr. Csengeri János

egyetemi tanár úrnak

tiszteletem és hálám jeléül,

ELŐSZÓ.

Azokat a munkákat, melyek a Seneca-tragédiák és a görög mintaképek viszonyát vizsgálják, két csoportba oszthatjuk. Az egyik csoport a latin tragédiákat a görög tragikusok műveivel esztétikai szempontból hasonlítja össze. Ezt az irányt a franciáknál főleg Nisard képviseli. A másik csoport, amelybe a német munkákat sorozhatjuk, Senecának a görög tragikusokhoz való viszonyát olyképen veszi tárgyalás alá, hogy a hasonló tartalmú Seneca-darabok és a görög mintaképek között az összefüggést a rokon gondolatok és hasonló kifejezések alapján igyekszik eldönteni. S csakugyan, ha a Seneca-tragédiák forrásait kutatjuk, ezt az irányt kell követnünk. Senecának tragédiáit ilyen szempontból Euripideszel kapcsolatban összefoglalóan még nem tárgyalták. A Medeáról, Phoenissae-ről és Troades-ről jelentek meg külön-külön értekezések, de a Hercules (Iurens) és Phaedra című tragédiákat tudtommal senki sem tette tanulmányozás tárgyává. Ezt a kettőt tehát magam dolgoztam ki és az előbbi háromban is, bár a róluk szóló dolgozatokat tekintetbe vettem, saját fölfogásomat igyekeztem érvényre juttatni. Főcélom az volt, hogy Senecának Euripideshez való viszonyáról teljes képet nyújtsak.

A felhasznált forrásmunkákra dolgozatom megfelelő helyein hivatkozom. A Seneca-tragédiákból való idézeteket Leonak 1878-ban Weidmannál megjelent kiadásából vettem. Az euripidesi tragédiák idézeteihez pedig G. Murray (Euripidis Fabulae I—III. Oxonii) kiadását használtam.

Midőn Senecának, mint tragikusnak Euripideshez való viszonyát vizsgáljuk, főleg azt a hatást kell megvilágítanunk, melyet Euripides Senecára gyakorolt.

Nálunk Senecának drámaírói működéséről ezideig csak három munka jelent meg¹, amelyek, habár Seneca és Euripides összehasonlításával foglalkoznak is, a két író drámáit részint lélektani, részint esztetikai, részint tartalmi szempontból hasonlítják össze és mindnyájan azt mutatják ki, hogy milyenek a különbségek a két író egyes tragédiái között. De ezek a különbségek körültekintően vethetnek világot arra a hatásra, amelyet Euripides Senecára gyakorolt. Ha ezt a hatást ki akarjuk mutatni, akkor nem az eltéréseket, hanem a megegyezéseket kell keresni közöttük.

Seneca kilenc tragédiája közül ötnek a meséjét hasonlíthatjuk össze euripidisi darabokkal. Ezek: Hercules (Iulius), Medea, Troades, Phoenissae és Phaedra². Azonban e darabokban Euripides mellett elszórtan még némelyik görög, némelyik latin író hatását is megtaláljuk³, s úgyszintén észrevehető Euripidesnek azokra a Seneca-darabokra tett hatása is, amelyeknek meséje egy euripidisi darabbal sem egyezik.

HIF, MED
PHOEN, &

És miben látjuk Euripides hatását? A tartalomban? Nem. Senecánál éppen a tartalom az, amelyet legkevésbé lehet a felhasznált forrás tartalmával összeegyeztetni, mert ha Seneca egy tragédiát fel is használt mintaképül, azt többféleképpen változtatta, vagy pedig különböző darabokat egyesített valamely újan alkotott drámájában és ennek folytán a mese szövéseben keletkezett eltérések miatt nem következtethetünk biztosan arra, hogy talán a hasonló tárgyat feldolgozó görög dráma lett volna Seneca bizonyos darabjának a forrása és ezen az úton az tette volna rá a legnagyobb hatást is; hanem midőn Senecának valamely tragédiáját és a megfelelő görög tragédiát összevetjük, azt tapasztaljuk, hogy mindannak dacára, hogy az összevetett két tragédiában tartalom tekintetében igen sok változtatás észlelhető, nagy számmal vannak a latin tragédiában olyan részletek is, melyek

Boh

¹ Kont Ignác. Seneca tragédiái. Akad. Értek. 1884.

Hegedüs István. Seneca, mint drámaíró. Egyet. Phil. Közl. 1894.

Farkas Ignác. Seneca Medéja és Hippolytusa. Aradi Kir. Gimn. Értes. 1901—02.

Még megemlíthetem Szamosi Jánosnak Medea a világirodalomban című értekezését.

² A többi darabokban, ha gyanítjuk is Euripidesnek fölhasználását, így például a Thyestesben, az összehasonlítást nem kísérelhetjük meg, mert az eredeti euripidisi mintakép nem maradt reánk.

³ Így Sophocles, Aeschylus, Vergilius, Horatius, Ovidius hatását.

a megfelelő görög tragédiának, ha nem is épen fordításaként, de igen erős visszhangjaként tűnnek föl.

Ezek azok a helyek, amelyeken, bármennyire is megváltoztatta Seneca a görög tragédia cselekvényét, a mintaképek hatása mindig észrevehető lesz.

Ha most már azt akarjuk kimutatni, hogy milyen hatása volt Senecára Euripidesnek, akkor meg kell vizsgálnunk azokat a helyeket, amelyek Seneca és Euripides darabjaiban megegyeznek. — A rokon helyeket főleg az ugyanegy tárgy feldolgozó tragédiák között találjuk és ez azt mutatja, hogy Seneca némelyik tragédiájánál Euripides hasonló tárgyú darabját tartotta szem előtt és habár azt tetszése szerint változtatta, hatása alól nem szabadulhatott, ami egészen természetes is. És épen ennek következtében van az, hogy nemcsak az őt említett tragédiában, hanem a többi tragédiákban is találunk euripidesi reminiscenciákra.

✱

A görög tragikusok mellett a latin tragikusok is hatottak bizonyos mértékben Senecára. Azt állítani, hogy Seneca a római tragikusokat nem ismerte, amint ezt Strauss teszi¹, igen merész dolog. Hogy a latin tragikusok hatását kimutassuk, az a római tragédiák töredékeinek gyér volta miatt lehetetlen, de így is a csekély számú töredékeknek és a Seneca-tragédiáknak némely hasonlóságaiból² bátran föltehetjük.

És épen a régibb római tragédiákkal kapcsolatban az a kérdés is fölmerülhet, hogy azok a hasonlatosságok, melyeket Seneca és Euripides között találunk, vajjon mind *közvetlen euripidisi* eredetre vezethetők vissza?

A latin tragikusok a görög minták után dolgoztak s így az ő alkotásaik a görög tragédiákhoz nagyon hasonlítottak s minthogy ezek hatottak Senecára, akkor a Seneca darabjaiban az Euripidesszel, vagy általában a görög tragikusokkal egyező helyek nem a közvetítő latin tragédiákból erednek-e?

A görög tragédiákkal mind a régibb római tragikusoknak³, mind Senecának a tragédiái több hasonlóságot mutatnak; ebből azt lehet következtetni, hogy az

¹ F. Strauss, De ratione inter Senecam et antiquas fabulas Romanas intercedente. 1887.

² V. ö. Sen. Ag. 521—522. Pacuv. inc. fr. XXVIII.

„ „ 964—965. inc. inc. fr. LXVII.

„ „ 421—422. Liv. Andr. Aegisth. fr. I.

„ „ 449—556. „ „ „ „ II.

„ Herc. fur. 338—340. Acc. Diom. fr. III.

„ Med. 176. Teleph. fr. VI. 619—620. v.

„ „ 845—846. Enn. Med. fr. XIII. 235—236.

„ Oed. 86. Acc. Meleagr. fr. XVI.

„ Thyest. 992—990. Acc. Atreus fr. XIII.

„ Troad. 178—181. Acc. Troad. fr. II. és inc. inc. fab. XXXVIII.

³ L. Ribbeck: Die römische Tragödie im Zeitalter der Republic.

a hasonlóság, mely Seneca és a római tragikusok között van, első sorban nem a római tragikusok hatásából, hanem éppen a közös görög forrásból ered¹, másodszorban a latin tragédiák magukban is hatottak, de ezt a hatást a görög tragédiákéval össze se lehet hasonlítani.

És ha Seneca prózai irataiban a görög avagy a latin tragikusokból vett nagyobb számú idézetekből akarnánk következtetést vonni arra, hogy a görög vagy a latin tragikusok lehettek-e nagyobb hatással a Seneca-tragédiákra, azt látjuk, hogy ott ép oly kevéssé idézi Seneca a latin, mint a görög tragikusokat. Leginkább idézi Vergiliust, Horatiust, Ovidiust, Lucretius Carust, citál a latin és görög vigjáfélírókból, de a latin tragédiáírók közül csak egyszer idéz Naeviusból² és egyszer Acciusból³, a görög tragédiáírók közül pedig egyszer Euripidesből⁴ és egyszer változatosan hét sort talán Sophocles és Euripidesből⁵. Mind a latin, mind a görög tragikusokból vett kevés idézet abban leli magyarázatát, hogy a tragikusok gondolatai nem feleltek meg annyira a stoicus Seneca elveinek, mint például a stoicus gondolkodású Vergilius mondásai s így nem is volt alkalma idéznie azokat. Ezért tehát a latin és görög tragikusoknak a prózai iratokban olvasható idézeteiből a tragédiákra tett hatásukra nem következtethetünk.

Az a körülmény, hogy Seneca a görög tragikusokat csak az *Epistulae morales*ben, időszerint utolsó művében idézi, előbbi műveiben pedig nem is találunk belőlük idézetet, arra a következtetésre indít, hogy Seneca csak akkor foglalkozott behatóbban a görög tragikusokkal, amikor a drámaíráshoz kezdett; Senecának drámai működése életének utolsó éveire esik és ezért látunk csak utolsó prózai művében az *Epistulae morales*ben görög tragédiákból vett idézeteket.

Érdekes, hogy Seneca prózai irataiban a görög mythológiából vett példákra sincs hivatkozás. Csak egyszer hivatkozik Seneca a *De ira* II. 36. 5. pontjában Sophocles Aiasára, máshol mindig történeti személyeket hoz fel példaként. Birt szerint azért, mert Seneca a mythologiai személyeket tragédiái számára tartotta fenn⁶. Azt nem hihetem, hogy Senecának ilyen határozott célja lett volna. De elfogadom Birtnek azt a nézetét, hogy Seneca mint a trónörökös és az egész állam erkölcsi tanítója, hogy tanait minél nagyobb körben terjeszthesse, tragédiákba

¹ V. ö. Eurip. Med. 1069. Enn. Med. fr. XIII. 235—236. és Sen. Med. 845—847.

Eurip. inc. fab. 1050. Acc. Diom. fr. III. és Sen. Herc. f. 338—340.

Eurip. fr. 1065. Acc. Teleph. fr. VI. 619. Sen. Med. 1176.

² Ep. XVII. II. 16.

³ Ep. XI. I. 7. Barcza J. az itt felhozott idézetet az *Erkölcsei levelek* fordításában Acciusnak tulajdonítja, Ribbeck azonban az ismeretlen töredékek közé sorolja.

⁴ Ep. XIX. VI. 14. Seneca az itt felhozott idézetet Euripides Bellerophonéséből valónak mondja, pedig az Euripides Danaéjából való.

⁵ Ep. XIX. VI. 14.

⁶ Was hat Seneca mit seinen Tragödien gewollt? v. Th. Birt. *Neue Jahrbücher* 1911. 5. Heft. 337. old.

foglalta azokat¹. És most már az olyan mythos tárgyakat, melyek céljainak megfeleltek, minthogy még tragédiákat nem írt, de egy drámai mesére mégis szüksége volt, azoktól az íróktól vette kölcsön, akik e tárgyakat már feldolgozták. És kik lehettek ezek mások, ha nem a legnagyobb görög tragikusok, Aeschylus, Sophocles és Euripides. S ezek közül is ki vonzhatta leginkább Senecát, ha nem a görög színpad philosophus költője, Euripides, aki a rómaiaknál különben is a leginkább másolt és forrásul a leggyakrabban felhasznált tragédiáiról volt, s aki a retorikát, amely az ezüstkori latin költészetben csaknem minden műfajt meghódított, oly nagy mértékben alkalmazta műveiben, mint elődei közül senki más. Ezek miatt van az, hogy Aeschylusszal csak egy Sophoclesszel három, Euripidesszel azonban öt Seneca darabot hasonlíthatunk össze.

Nekem az a célom, hogy kimutassam Euripides fölhasznált tragédiái és a megfelelő Seneca-tragédiák között a többféle eltérések mellett azokat a nyomról-nyomra követhető összecsendülő helyeket, amelyek azt bizonyítják, hogy Seneca az illető tragédiákban főképen Euripides alapján dolgozott.

HERCULES FURENS.

A Hercules furens című tragédiának tárgyát Seneca Euripides „Heracles”-éből vette át. Mindkét tragédia a hősi küzdelmeket megvívó Hercules életéből egy szomorú történetet újítt föl. Hogy Euripidesen és Senecán kívül más görög vagy latin drámaíró feldolgozta volna ezt a tárgyat, arról nincs tudomásunk. A görögöknél Euripides volt az első, aki Herculest igazi tragikus hősként² színre vitte. A rómaiaknál a tragédiák ismert címei között sem találunk olyant, amely azt mutatná, hogy valamelyik darab Herculessel foglalkozott volna. És ha valami jelentéktelenebb költő fel is dolgozta ezt a tárgyat, arról egész biztosan föltehetjük, hogy Seneca nem követte. Így csak Euripidest vehette mintaképül és éppen ezért a latin tragédia mindazon részeit, melyeket Euripides tragédiájában nem találunk meg, Seneca invenciójának kell tekintenünk.

Euripides a testi erőben fennhéjázó dór hős hybrisét mutatta be Herculesben, mely a legboldogabb életet is oly hirtelen megsemmisítheti. Hogyne látszott volna ez a tárgy a stoicus Seneca előtt igen célszerűnek a feldolgozásra. Vegyük tehát tárgyalás alá Seneca tragédiáját Euripides tragédiájával összehasonlítva.

Seneca darabja Juno prologusával kezdődik, aki Jupiter többszörös hűtlen-

¹ U. o. 347. old. s. k. k.

² Sophocles Trachisi nők című tragédiája, mely Hercules haláláról és megdicsőüléséről szól, már Euripides hatása alatt keletkezett. L. Csengeri J. Bevezetés Herakleshez 79. és 94. old. gör. és lat. remekírók. Euripides: Herakles. Hippolytos.

sége miatt Herculesen akar bosszút állani és Herculest csak azután engedi föl az olympusi istenek közzé. Közeledik a hajnal. Juno munkája megkezdésére indul (1—124.). Most a bevonuló öregek kara egy trochaicus dimeterekben szerkesztett kardalban üdvözli a derengő napfényt (125—204.)

Hercules Euripides darabjában is Juno haragjának esik áldozatul, de Juno eleinte nála semmiféle szerepet sem játszik, hanem csak a dráma közepén küldi el Lyssát, hogy büntesse meg Herculest, s csak akkor tudjuk meg, hogy Juno mily nagy ellensége neki.

Euripidesnél ily módon a tragédia mintegy két külön részre oszlik. Az első részben Hercules pályájának dicsőséges megfutása után megöli Lycust és a Lycus által már halálra szánt családját megmenti az élet számára. Ez mint egy költői tárgy meséje befejezett egésznek alkot, mely után megnyugodva semmi újabb fejlemény iránt nem érdeklődünk. De a kar csakhamar figyelmeztet a szörnyű változásra, midőn meglátja a ház felett a Junótól elküldött Lyssát s ekkor kezdődik a második rész: Hercules áldozata közben örvongásbe esik és saját családja legyilkolója lesz.

Seneca azért, hogy Junót mindjárt a darab elején fölléptette, az euripidesi drámának ezt a látszólag kettős szerkezetét¹ nagyon ügyesen eltüntette, mert így a tragédia egy teljes egészé alakult át, melynek tárgya a 12 munka hősie teljesítése után Herculesnek Juno haragja által való bukása.

Minthogy Juno a görög tragédiában nem szerepel, azért nem is találtunk Euripidesnél egyetlen oly helyet sem, melyre a Seneca darabjában megjelenő Juno szerepét visszavezethetünk volna. Azonban az öregek kardalának egynéhány sorában már ugyanazokat a gondolatokat halljuk megcsendülni, amelyeket Euripides Amphitryoja az 503. s k. sorokban mond:

177—180. Chor.

Dum fata sinunt
vivite laeti: properat cursu
vita citato volucrique die
rota praecipitis vertitur anni;

503—507. Amph.

ἀλλ', ὦ γέροντες, μικρά μὲν τοῦ βίου,
τοῦτον δ' ὅπως ἤδιστα διαπεράσσετε,
ἔς ἡμέρας ἐς νύκτα μὴ λυπούμενοι.
ὡς ἐλπίζας μὲν ὁ χρόνος οὐκ ἐπίσταται
σφῆσιν, τὸ δ' αὐτοῦ σπουδάσας διέπτατο.

Hogy a latin drámában a kar többször átveszi Euripides Amphitryojának szavait és a Seneca Amphitryoja a görög kardalok gondolatait, azt könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy Amphitryo, nem tekintve azt, hogy őt a hőshöz rokon kapocs is fűzi, a kar aggastyán tagjaitól mitsem különbözik és így a kar és Amphitryo között sok tekintetben ugyanaz a gondolkozásmód érvényesül.

¹ Ugyanis a Juno által küldött Lyssa szereplése nem egyéb, mint a közönségnek szánt mythikus ornamentum. Hercules örültségét nem Lyssa idézi elő, hanem az Hercules erőszakos természetéből magától következik (L. Csengeri J. Bevezetés Herakleshez. 89. old. Lat. és gör. remekírók). Így a külsőleg kettősnek látszó szerkezet mögött ott rejlik az igazi belső ok, mely a dráma belső egységét is megteremti. Azonban ha észre is vette ezt Seneca, úgy látszik, mégis jobbnak vélte a dráma átalakítását.

Azt a helyzetet, amellyel Euripides tragédiája kezdődik, Seneca tragédiájának a második felvonásában találjuk meg, ahol Amphitryo először fia hősteteit sorolja fel, azután Thebae sorsán kesereg és Megarával együtt Hercules megérkezésébe veti utolsó reményét. Ekkor megjelenik Lycus, aki arra akarja kényszeríteni Megarát, hogy menjen hozzá feleségül. E miatt Megara és Amphitryo a legbátrabban szembeszállnak Lycusszal, aki haragjában máglyára szánja őket és velük együtt Hercules fiait is. Erre Amphitryo Jupiterhez könyörög, majd fiát hívja segítségül, mire a föld megrázkódása azt sejteti, hogy Hercules feljött az alvilágból (205—523).

Euripides darabjának első jelenete hasonlóképen játszódik le, (1—522), s csak épen Lycusra nézve találunk a két tragédiában nagyobb különbségeket. Euripidesnél Lycus a kegyetlen, uralkodni vágyó zsarnok, aki Megarát, Amphitryot és még Hercules kisdedeit is halálra szánja, nehogy a gyerekek felnőve, az ő gonoszságainak megtorlóivá legyenek. Senecánál a mohón és könyörtelenül uralomra törő Lycus jelleme még az előreszámító kétszínűsködéssel is párosul. Lycusnak itt nem az a célja, hogy Hercules családját elpusztítsa, hanem épen ellenkezőleg a bitorolt hatalom megerősítése céljából elhatározza, hogy Megarát feleségül veszi és mikor ez a terve nem sikerül, csak akkor tör ki rajta az ádáz düh, mely Megarának, Amphitryonak és a gyerekeknek megöletésére ragadja.

Seneca darabjának második felvonása és az euripidesi darab megfelelő része között a következő összefüggő helyeket találtam. Amphitryo, mikor Thebaeről említést tesz, Euripidesnél is, Senecánál is így szól a városról:

260—261. Amph.

e cuius arvis eque fecundo sinu
stricto iuventus orta cum ferro stetit...

4—5. Amph.

ὅς τάδε Θήβας ἔσχον, ἐνθ' ὁ γηγενής
σπάρτων στάχυν ἐβλαστεν,

Euripides Amphitryójához hasonlóan kérdezi Seneca Amphitryója a thebaei népet:

268—269. Amph.

Cadmea proles atque Ophionium genus,
quo reccidistis?

217—219. Amph.

ὦ γαῖα Κάδμου· καὶ γὰρ εἰς σ' ἀφίσταμαι
λόγους ἀνειδίττης ἐνδατούμενος·
τοιαῦτ' ἀμύνεθ' Ἡρακλεῖ τέκνοισί τε;

A görög karvezető szavaival egyezőleg mondja Seneca Amphitryója a thebaei karnak:

269—275. Amph.

tremitis ignavum exulem,
suis carentem finibus, nostris gravem.
qui scelera terra quique persequitur mari
ac saeva iusta sceptrā confringit manu
nunc servit absens fertque quae fieri vetat,
tenetque Thebas exul Herculeas Lycus.
sed non tenebit.

254—258. Chor.

οὐ σκήπτρα, χειρὸς δεξιᾶς ἐρείσματα,
ἀρεῖτε καὶ τοῦθ' ἀνδρὸς ἀνόσιον κάρα,
καθαίματ' ὅσθ' ἔστις οὗ Καδμείος ὄν
ἀρχεῖ κακίστος τῶν ἐμῶν ἐπηλύς ὢν;
ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ γε δεσπόμενος χαίρων ποτέ,

Kissé lazább az összhangzás azokban a sorokban, ahol Amphitryo és Megara beszélnek egymással:

313—314. Meg.

Quod minus miseri volunt,
hoc facile credunt

90—91. Meg.

λύπης τι προσδεῖς ἢ φιλεῖς οὕτω φάος;

Amph.

καὶ τῷδε χαίρω καὶ φιλῶ τὰς ἐλπιδάς.

Midőn Euripidesnél Amphitryo azt mondja, hogy ő az isten oltárához menekül, ugyanezt a mozzanatot említi Senecánál Lycus is:

356. Lycus.

iuxta praesides astat deos

48. Amph.

βωμὸν καθίζω τόνδε σωτήρος Διός,

Euripides Lycusának szavai szerint beszél Seneca Lycusa is, midőn elrendeli, hogy máglyát rakjanak, melyen Hercules egész családját megégettesse:

506—508. Lycus.

congerite silvas: templa supplicibus suis
injecta flagrent, coniugem et totum gregem
consumat unus igne subiecto rogas.

241—245.

τέμνειν ἀνοχθ' ἐλθόντες ὀλουργούς θρύες
κορμούς· ἐπειθὰν δ' ἐσκομισθῶσιν πόλει,
βωμὸν πέριξ νήσαντες ἀμφήρη ξύλα
ἐμπύρατ' αὐτῶν καὶ πυροῦτε σώματα
πάντων,

A görög tragédia Amphitryojának szavait mintegy kiegészítik a latin tragédia Amphitryojának mondatai a következő soroknál:

440—441. Amph.

partes meae sunt reddere Alcidae patrem
genusque verum.

170—173. Amph.

τῷ τοῦ Διὸς μὲν Ζεὺς ἀμυνέτω μέρει
παιδός· τὸ δ' εἰς ἔμ', Ἡράκλεις, ἐμοὶ μέλει
λόγισαι τὴν τοῦδ' ἀματίαν ὑπὲρ σέθεν
δεῖξαι·

Általában a két tragédia Amphitryoja igen közel áll egymáshoz, amint ezt a következő helyek is mutatják: mind a két tragédiában Amphitryo csak azt kéri a zsarnoktól, hogy ő még a gyerekek halála előtt haljon meg:

509—510. Amph.

Hoc munus a te genitor Alcidae peto,
rogare me quod deceat, ut primus cadam.

321—322. Amph.

μίαν δὲ νῶν δεὸς χάριν, ἀναξ, ἱκνούμεθα·
κτείνόν με καὶ τήνδ' ἀθλίαν παίδων πάρος,

és belátva, hogy hasztalanúl fohászkodott Jupiterhez:

519.

...quid deos frustra precor

501.

καίτοι κέκλησαι πολλάκις μάτην πονῶ.

fiához intézi utolsó segélykiáltásait:

520.

ubicunque es, audi, nate

490—491.

ὦ φίλτατ', εἴ τις φθόγγος εἰσακούεται
θνητῶν παρ' Αἰθῆ, σοὶ τὰδ', Ἡράκλεις, λέγω·

A latin dráma most következő kardalának 527—548. sorai a görög tragédia kardalának 394—418. és 420—429. sorain épülnek fel.

A Hercules furens harmadik felvonásában visszatér Hercules az alvilágból és magával hozza Theseust is; de alig vált egy pár szót családjával, mert mikor Lycus kegyetlenségeiről értesül, rögtön elsiet, hogy megölje őt a távolléte alatt elkövetett gonosz cselekedetei miatt. Családja mellett Theseust hagyja hátra, aki Hercules távolléte alatt az alvilág rejtelseit és Hercules ottani küzdelmeit beszéli el (592—829). Ez a rész Euripides „Heracles“-étől két nagyobb eltérést mutat. Euripides Herculese, mielőtt Lycus megbüntetésére indulna, apja tanácsára áldozatot mutat be az isteneknek (523—636), s ezalatt megjelenik Lycus, siettetve az öreg Amphitryot a halálra való előkészülésre és bemegy a házba, hogy a gyerekekkel töprengő anyát is figyelmeztesse. Ekkor kitör Amphitryon a méltó káröröm, mert nemsokára Lycus halálkiáltásait halljuk, melyekből megtudjuk, hogy Lycus most saját életével fizet meg Herculesnek. Senecánál, amint fentebb említettem, alig tudja meg Hercules Amphitryótól Lycus kegyetlenségét, mindjárt Lycus megölésére siet. Swoboda erről azt mondja, hogy ez a saját erejében bízó hőshöz nagyon is illő.¹ Ha Herculest úgy tekintenénk, mint csak épen egy nyerserejű hőst, akkor csakugyan illenék, de ne feledjük, hogy Hercules szerető apa és férj is, akinek jól esik családjával maradni olyan hosszú küzdelmek megvívása után. És mennyivel inkább megokolást nyer a palotába berontó Lycus levágatása, aki azzal a céllal jön, hogy a nőt és gyermeket minél hamarabb máglyára tehesse.

Senecánál Lycus megölése azalatt történik, míg Theseus az alvilágnak hosszadalmas leírását mondja el. De mintha ezzel be is végezte volna szerepét Hercules barátja, mert nem ad ajkára többé a költő egyetlenegy szót sem, csak épen a darab végén a Herculeshez szóló buzdítást, mikor a hőst Athenae városába hívja, mely az ártatlanokat égiekké szokta tenni.

Euripides Theseust csak a darab végén hozza színre, s Hercules egyelőre csak annyit mond róla, hogy felhozta az alvilágból és most vígan halad Athenae felé.

E különbségek mellett is a latin és görög dráma személyeinek párbeszédei között több rokon helyre lehet rámutatni. Midőn az alvilágból megérkező Hercules megjelenik, a görög drámában Megara, a latin drámában Amphitryo a következőképen kiáltanak föl:

618. Amph.

Utrumne visus vota decipiunt meos

517. Meg.

εἰ μὴ γ' ὄνειπον ἐν φάσι τὴ λυσιππομένη.

¹ Swoboda: Senecas Tragödien. III. B.

Továbbá

623—624. Amph.

teneone in auras editum an vana fruor
deceptus umbra?

És 624—625. Amph.

...tunc es? agnosco toros
umerosque...

516—517. Meg.

ὅθ' ἐστὶν ὃν γῆς νέρθεν εἰσγηκούμεν,
εἰ μὴ γ' ὄνειρον ἐν φάει τι λεύσσομεν.

519. Meg.

οὐκ ἔσθ' ὅθ' ἄλλος ἐντὶ σοῦ παιδός, γέρον'

Mikor Hercules megpillantja halálra készülő családját, így szólítja meg:

626—628. Herc.

Unde iste, genitor, squalor et lugubribus
amicta coniunx? unde tam foedo obsiti
paedore nati? quae domum clades gravat?

525—528. Herc.

ἔα τί χρῆμα; τέκν' ὅρῳ πρὸ θαμάτων
στολμοῖσι νεκρῶν κρατῶς ἐξεστειμμένα,
ὀχλῳ τ' ἐν ἀνδρῶν τήν ἐμὴν συνάσπον,
πατέρα τε θακρόνonta — συμφορὰς τίνας;

S kérdezi őket, hogy miféle baj zúdult rájuk:

628. Herc.

quae domum clades gravat?

530. Herc.

τί καινὸν ἦλθε τοιοῦτο θώμασιν χρέος;

Megtudva, hogy senki se ment elhagyatott családjának megsegítésére, így kiált fel:

631—632. Herc.

Ingrata tellus, nemo ad Herculeae domus
auxilia venit?

558. Herc.

οὐτῷ θ' ἀπόντες ἐσπανίζομεν φίλων;

Euripidesnél felbátorítja családját és kéri őket, hogy ne sírjanak többé. Ugyanezt Seneca darabjában Theseustól halljuk:

640—641. Thes.

Flebilem ex oculis fuga,
regina, vultum,

624—626. Herc.

ἀλλὰ θάρος ἴσχετε
καὶ νόματ' ὅσων μηκέτ' ἐξανίστα·
οὐ τ', ὧ γύναι, μοι σύλλογον ψυχῆς λαβέ

642. Thes.

lacrimas cadentes reprime

625. Herc.

καὶ νόματ' ὅσων μηκέτ' ἐξανίστα·

Amphitryo mindkét tragédiában fia hőstettei iránt érdeklődik:

760—761. Amph.

Nunc ede nati nobilem pugnam mei
patruī¹ volentis munus an spoliū refert

612. Amph.

μάχη κρατήσας ἢ θεᾶς θαρρήμασιν;

¹ patruus = Pluto.

Végül a kar mind Senecánál, mind Euripidesnél egy vidám dalt énekel. Új nap virult Thebaere, áldozati ünnepeket kell rendezni, mert Hercules feljött az alvilágból és békét teremtett:

875. Chor.

Thaebis laeta dies adest.

877—879.

pingues caedite victimas;

permixtae maribus nurus
sollemnes agitent choros

882—883. Chor.

Pax est Herculea manu
Auroram inter et Hesperum

889—890. Chor.

transvectus vada Tartari
pacatis redit inferis;

763—764. Chor.

χοροὶ χοροὶ καὶ θαλίαι
μέλουσιν: Θήβας ἱερὸν κατ' ἄστυ

698—700. Chor.

μοχθήσας τὸν ἀκυμον
ἠῆκεν βίωτον βροτοῖς
πέρσας δαίματα θηρῶν.

770—771. Chor.

... λιμένα λιπὼν γὰρ τὸν Ἀχερῶντιον
... ἦλθεν...

A latin dráma negyedik felvonásában Hercules örvöngése van színrehozva, Euripides Hercules örvöngését nem jelenítette meg, hanem csak a hírnők drámai híradása által adja tudomásunkra. Seneca „Hercules“-ének negyedik felvonása (1054—1137) teljesen ezen a hírnöki jelentésen (909—1015) alapszik, amint ezt a hasonló részletek mutatják. Senecánál Hercules közvetlen az örvöngés előtt olyan szavakat mond, amelyek Euripidesnél a hirmondó jelentésében szintén föllelhetők:

895—896. Herc.

Victrice dextra fusus adverso Lycus
terram cecidit ore;

923—924. Hírm.

γῆς ἀνακτ' ἐπεὶ πτανῶν
ἐξέβαλε τῶνδε θυμάτων Ἡρακλῆος.

Hercules a latin tragédiában áldozni készül Jupiternek, ugyanezt mondja róla az Euripides hirmondója is:

898—899. Herc.

nunc sacra patri victor et superas feram
caesusque meritis victimis aras colam.

922—923. Hírm.

ἱερὰ μὲν ἦν πάροιθεν ἐσχάρας Διὸς
καθάρσι' οἴκων,

Majd Amphytrýo látja, hogy kezd Hercules tekintete zavarossá válni, amint ezt a hívívő is jelenti:

953—954. Amph.

quo, nate, vultus huc et huc acres refers
acieque falsum turbida caelum vides?

932—933. Hírm.

ἀλλ' ἐν στοργαῖσιν ὀμμάτων ἐφθαρμένος
βίῃσας τ' ἐν ὄσσος αἵματιώπας ἐκβαλὼν

Később Amphytrýo kéri a nagy Herculest, hogy szüntesse meg esztelen dühét,

a görög tragédiában Theseus is azt kérdezi, hogy a híres Hercules is tudott ilyen esztelenséget elkövetni:

974—975. Amph.

pectoris sani parum
magni tamen compesce dementem impetum

1414. Thes.

ὁ κλεινὸς Ἡρακλῆς οὐ καὶ νοσῶν;¹

A 996. s. k. sorokat teljesen euripidesi reminiscencia alatt költötte Seneca és ezeknek értelmét az Euripides hírvivői jelentésének elolvasása után sokkal könnyebben lehet megmagyarázni is:

996—100. Herc.

quid moror? máius mihi
bellum Mycenis restat, ut Cyclopia
eversa manibus saxa nostris concidant.
huc eat et illuc valva deiecto obice
rumpatque postes;

943—946. Hirm.

πρὸς τὰς Μυκήνας εἴμι λάτρυσθαι χρῶν
μόχλους δικέλλας θ', ὡς τὰ Κυκλώπων βάθρα
φοίνικι κανόνι καὶ τύκοις ἡρμοσμένα
στρεπτῶ σιδήρῳ συνῆραινώσω πάλιν.

A hírnöki jelentésnek még több részletét ismerjük föl Senecánál a színen végbemenő cselekvésben megjelenítve. Így a hírvivő által a 962—971. sorok között megemlített dolgokat.² Senecánál Hercules teljesen végig játsza és amint a latin tragédiában Megara a férjéhez esdekel, azt Euripidesnél szintén a hírvivő mondja el:

1021. Meg.

Quo tendis amens? sanguinem fundes tuum?

975—976. Hirm.

κτείνεις;

τί θρῆς; τέκνα

Euripidesnél Amphitryo Hercules szörnyű tetteire gondolva, azt mondja, hogy már saját életét is oda adná Herculesnek, de attól fél, nehogy ezzel is szaporítsa fiának vétkeit; Senecánál mikor Hercules elé rohan, a kar figyelmezteti erre őt:

1134. Chor.

unumque manibus aufer Herculis scelus

1074—1076. Amph.

ἀλλ' εἴ με κανεῖ πατέρ' ὄντα
πρὸς θε κακοῖς κακὰ μῆσται
πρὸς Ἑρινύσι θ' αἷμα σύγγονον ἔξει.

A latin tragédiának utolsó felvonása az Euripides tragédiájával megegyezőleg végződik. Hercules felébred álmából, mely örvöngése közben szállott reá, fájdalommal tudja meg a történeteket és már a halálban akar menedéket keresni, mikor melléje áll Theseus, aki azután Athenaebe viszi (1138—1394).

¹ καὶ νοσῶν Wilamovitz coniecturája κείνος ὢν helyett.

² 962—963. Hirm. θεῖνὰ δ' Εὐρύσθει βράμων

ἦν ἐν Μυκήναις τῷ λόγῳ stb. Senecánál ezt a szerepet Hercules a nézők szeme előtt játsza végig.

A görög tragédia hatása itt a következő részletekben lelhető fel. Mikor Hercules álmából felébred, nem tudja mire vélni a felfordult helyzetet és azt hiszi, hogy újra az alvilágban van:

1144—1146. Herc.

an nondum exiit
simulacra mens inferna? post reditus quoque
oberat oculis turba feralis meis?

családja tagjait szólítja:

1149—1150. Herc.

ubi es parens? ubi illa natorum grege
animosa coniunx?

1101—1102. Herc.

οὐ που κατήλθον αἰὲς εἰς Ἄϊδου πάλιν
Εὐρυσεθέως θύωνλον εἰς Ἄϊδου μελών;

1106. Herc.

τίς ἐγγύς ἢ πρόσω φίλων ἐμῶν;

Az életben maradt Amphitryo szomorúan rejti el arcát Hercules elől:

1173—1175. Herc.

cur meos Theseus fugit
paterque vultus? ora cur condunt sua?
differte fletus

1111—1112. Herc.

πάτερ, τί κλαίεις καὶ συναμπίσχει κόρας,
τοῦ φιλιτάτου σοι τηλόθεν παιδὸς βεβῶς;

1175—1176. Herc.

quis meos dederit neci
omnes simul, profare,

1134. Herc.

τί πόλεμον εἶπας; τοῦδε τίς διώλεσεν;

Amphitryo azonban jobban szeretné, ha fia előtt minden rejtve maradna:

1186. Amph.

Tacita sic abeant mala

1125. Amph.

τὰ θ' ἄλλ' ἔα.

A latin dráma 1202—1218. sora teljesen az euripidesi darab 1144—1152. sorainak váriációja, Hercules mikor megtudja a valót, mindenképen el akarja magát pusztítani:

1206—1207. Herc.

rupes ligatum Caspide corpus trahunt
atque ales avida

1148—1150. Herc.

κούκ εἰμι πέτρας λισσάδας πρὸς ἄλματα
ἢ φάσγανον πρὸς ἥπαρ ἐξακοντίδας
τέκνοις δικαστῆς αἵματος γενέσθαι;

Az összeállítás a latin dráma 1216—1217. és a görög dráma 1151—1152. sorai között kulminál, melyek szerint Hercules máglyán akarja elégetni magát:

1216—1217. Herc.

quin structura acervans nemore congesto aggerem
cruore corpus impio sparsum cremo?

1151—1152. Herc.

ἢ σάρκα τήνδε τήν ἐμὴν πρήσας πυρὶ
δυσκλείαν ἢ μένει μ' ἀπώσσομαι βίου;

Bizonyos hatást még az 1228—1229. és az 1354—1355. sorok között is gyaníthatunk, habár Euripidesnél Hercules belátja, hogy még ő is könnyre tud fakadni, Senecánál pedig azt mondja, hogy az ő arca nem tud könnyezni még a bajok között sem:

1228—1229. Herc.

lacrimare vultus nescit

hic durus malis

1354—1355. Herc.

ὦν οὐτ' ἀπειπον οὐδέν' οὐτ' ἀπ' ὀμμάτων
ἐσταῖα πηγάζω,

Herculesnek csak Theseus a jó barát nyújthat segítséget, aki megtisztítja a hősnek vérrrel szennyezett kezét:

1342. Thes.

illic solutam caede... manum

1324. Thes.

ἐκεῖ χέρας σὺς ἀγνίσας μύσματος,

A felhozott párhuzamos helyeken látom azokat az összekötő gondolatokat, melyek Seneca darabjának az Euripides Heraclese alapján való keletkezéséről győznek meg. Hogyha azonban a két darab személyeit a maguk egészében vizsgáljuk, akkor igen sok eltérést találunk közöttük. Az ezüstkori költészetét különösen jellemző retorika ahelyett, hogy a szív nemesebb érzelmeit juttatta volna kifejezésre, a szereplő személyeket inkább plasztikus alakokká merevítette és az emberi érzés igaz kifejezésének teljesen gátat vetett. Azonban Senecának nem is az volt a célja, hogy költői szempontból teljesen kifogástalan tragédiákat írjon, nála a költészet csak eszköz volt az igazi cél a stoicus életfilozóphiának érdekében.¹ És nagyon találóan mondja Schanz, hogy Seneca tragédiái a költőileg megilletett philosophia produktumai.²

PHAEDRA.

Edert Ottó „Über Senecas Heracles und den Heracles auf dem Oeta“³ című értekezésében úgy véli, hogy azok az eredmények, amelyeket Seneca Hercules furens című tragédiájának megalkotási módjában talált, a többi tragédiák megfelejtésénél is érvényesek maradnak. Tehát Edert fölteszi, hogy Seneca a többi

¹ Th. Birt említett értekezésében.

² M. Schanz. Geschichte der römischen Litteratur. I. 267.

³ Kiel, 1907.

tragédiák megírásánál is ugyanolyan módon járt el, mint a Hercules furensénél. Edert többek között arra az eredményre jut, hogy Seneca Hercules furensének egyedüli forrása Euripides Heraclese volt, de azért az új darabnak az eredetihez való viszonyánál egyszer bizonyos kiegészítésekre, inásson bizonyos elhagyásokra kell tekintettel lennünk. Edertnek azt a nézetét, hogy Seneca, mivel a Hercules furensnél csak egyedül Euripides Heraclesét használta, a többi darabokban is mindig csak egy forrást követett, nem oszthatom. Magánál Hercules furensnél is azért kell csak egyedül Euripides Heraclesének forrásánál megállapodnunk, mert más, ezt a tárgyat feldolgozó munkáról nincs tudomásunk. De gondoljunk csak a római színiróktól annyira kedvelt contaminálására, amit Seneca Medejában, Troadesében, Agamemnójában elég biztossággal megállapíthatunk, s amit még a Phoenissaeben is föltehetünk, habár itt a darab töredékes volta miatt ezt teljesen be nem bizonyíthatjuk, akkor be kell látnunk, hogy Senecának egyes darabjaira nemcsak egy, hanem több író is hatással lehetett. Azt elismerjük, hogy az igazi alapot egy forrás szolgáltatta Senecának, de midőn azt mondja Edert, hogy bizonyos kiegészítésekre és elhagyásokra is tekintettel kell lennünk, akkor ebben Senecának nemcsak átalakító munkáját látom, hanem a többféle rokontárgyú feldolgozások hatását is; és így Phaedrát is már nem épen csak egy forrásra vezethetjük vissza. Tehát a Hercules furensre megállapított ítéletünket nem lehet a többi darabokra is kimondani, hanem azokat is külön tárgyalás alá kell vennünk és az így szerzett közvetlen adatok alapján kell ítélnünk.

De Hercules furensnél csak egyedül az Euripides Heraclesével álltunk szemben, Phaedránál azonban a különféle hasonló tárgyú művek már több nehézséget okoznak, s ezért az Euripideshez való viszonyát megállapítani bajosabb is. Mert tudomásunk szerint Euripidesen kívül, aki ezt a tárgyat kétszer dolgozta fel, Sophoclesnek is volt egy Phaedra című tragédiája, a római irodalomban pedig Ovidius egyik heroidájában foglalkozott vele. Mind olyan írók művei ezek, akiket nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha Seneca forrásait kutatjuk. És most épen az okozza a nehézséget, hogy a különböző írók között igen nehéz kiválasztani azt, amit Euripides hatásának mondhatunk és ez nehéz azért, mert Euripides első kidolgozása, úgyszintén Sophocles Phaedrája csak fragmentumokban maradt reánk. S ha most már e töredékes darabok és a Seneca Phaedrája közötti viszonyt akarjuk megállapítani, akkor kénytelenek vagyunk e források tartalmát illetőleg a fragmentumokra épített hipotézisekhez folyamodni. S midőn ezekkel a darabokkal Seneca darabját összevetem, megpróbálok kísérletet tenni annak eldöntésére, hogy az összes források közül melyik lehetett Senecára a legnagyobb hatással; az összehasonlítást Euripides fennmaradt darabjával a Hippolytus (Cōroniferus)-szal (στυφάνηφορος) kezdem.

Az egybevetésnél úgy fogok eljárni, hogy a két darab tartalmát párhuzamosan ismertetem s ennek folyamán a hasonlóságokra és különbségekre is rámu-

tatok és idézem azokat a megegyező helyeket, ahol a latin részekben Euripides hatását vélem feltalálni.

Seneca darabjának kezdetén Hippolytus vadászatra indul és egy rövid fohászt intéz Dianához. 1—80. Azután Phaedra jelenik meg a színen. Erős nyugtalanság vesz erőt rajta; ő is vadászni szeretne. Majd családja bűnös szerelmeiről beszél. Pasiphae egy bikát szeretett és ki is elégítette bűnös szerelmét, de rajta senki sem segíthet. 85—128. Dajkája figyelmezteti szerelmének bűnös voltára, de asszonya öngyilkossági szándékának hallatára vállalkozik Hippolytus megnyerésére. 129—270. A kar a szerelem nagy hatalmáról énekel 274—359. A dajka siránkozása után (360—386) megjelenik Phaedra elmondva, hogy milyen öltözetben akarja a vadászaton Hippolytus szerelmét megnyerni (387—403), a dajka pedig Diánához foháskodik, hogy segítse meg tervében 406—430.

Euripidesnél hasonlóan kezdődik a darab. Aphrodite prologusa után 1—57. Hippolytus vadászatra készül Ártemishez könyörögve. 58—87. Egy öreg szolga közben figyelmezteti, hogy a szerelem istennőjét is kell tisztelni. 88—120. A kar Phaedra fellobbanó szenvedélyéről énekel. 120—175. Phaedra a mostoha fia iránt érzett szerelmének nyomasztó hevében az erdőkbe áhitozik, de bűnös szerelmét mindenképen rejtteni akarja, a dajka azonban észreveszi és Phaedrát, aki bűnös szerelme tudata miatt öngyilkos akar lenni, azzal vigasztalja, hogy ő tudja a baj orvosságát. A kar itt is a szerelem hatalmáról énekel 175—564.

A két dráma itt elmondott részében, amint látjuk, Hippolytus szerepe eléggé megegyezik. Ő mindkét helyen a szabad természetet kedvelő ifjú, az erdőkbe kívánczik, ahol kedve szerint üzheti a vadat, s így kívánja eltölteni egész életét.

86—87.

hac, hac pergam, qua via longum.
compensat iter.

87.

τέλος δὲ κάμψαιμ' ὥσπερ ἡρῶαμην βίου.

De már Phaedrának a szerepe egészen különböző. Mert míg Euripidesnél Phaedra szemérmes nő, aki szerelmét mindenképen titkolni akarja, és aki inkább az önkéntes halált keresi, mintsem bünt kövessen el, addig Senecánál Phaedra mindenképp csak arra törekszik, hogy tiltott szerelmét miképpen elégíthesse ki és az öngyilkosságot azért hajtaná végre, hogyha ezt nem sikerülne elérnie. Pasiphae-nak szerelmét mindkét író felemlíti, de míg Euripidesnél ez Phaedra előtt elrejtentő példakép tűnik föl, addig Senecánál Phaedra ezt azért említi, hogy a saját bűnös szerelmét legyen mivel védelmeznie. Ebben a részben elég közeli érintkezést mutatnak a következő helyek:

113. Phaedra :

fatale miserae matris agnosco malum

115. Phaedra :

genetrix, tui me miseret (sc. amoris)

337. Phaedra :

ὦ τλήμων, οἶον, μητὲρ, ἡρώσθης ἔρυν,

116—117. Phaedra :
pecoris efferum saevi ducem
audax amasti ;

338. A dajka :
ὅν ἔσχε ταύρου, τέκνον, ἢ τί φῆς τόδε ;

A dajkának szerepében is vannak különbségek. Euripidesnél a dajka látva asszonyának nagy szenvedését, önként, úgyszólván asszonya akarata ellenére vállalkozik a Hippolytusnál való közbenjárásra. A latin tragédiában szembe száll asszonyával s mindenkép le akarja téríteni a bűnös útról s csak akkor határozza el magát Hippolytus megnyerésére, mikor látja, hogy Phaedra az öngyilkosságra is el van készülve, ha vágyait el nem érheti.

De e különbségek dacára a dajka egyes szavaiban mindkét darab mutat némi hasonlóságot. Midőn a kar kérdezősködik a királyné sorsa felől, mindkét darabban kétségbeesve panaszkodik asszonya rosszulléte miatt :

358—359. Chor. :
atrix, profare quid feras ; quonam in loco est
regina ?

360. dajka :
spes nulla tantum posse leniri malum,

174—175. Chor. (a dajkát kérdezve) :

τί θεδύλῃται
δέμας ἀλλόχρουν βασιλείας.

177. a dajka :
τί σ' ἐγὼ θράσω ; τί δὲ μὴ θράσω ;

Az euripidesi darab bizonyos hatására mutat az is, hogy Senecánál a dajka ugyanazt mondja asszonyáról, amit Euripidesnél a királyasszonyon a kar is észrevett :

364—365. a. dajka :
erumpit oculis ignis et lassae genae
lucem recusant

375—376. a dajka :
non idem vigor,
non ora, tinguens nitida purpureus rubor ;

Továbbá 365. a dajka :
nil idem dubiae, placet

373—374. a dajka :
nulla iam Cereris subit
cura aut salutis ;

174—175. Chor. :

τί θεδύλῃται
δέμας ἀλλόχρουν βασιλείας ;

183. a dajka :
ταχὺ γὰρ σφάλλει καὶ θεὸν χαίρει.

275. a dajka :
πῶς δ' οὐ, τριταίαν γ' οὐδ' αἴτιος ἡμέραν,

135—138. Chor. :
τριτάταν δε νιν κλύω
τάνδ' ἀβρωσίᾳ
στόματος ἡμέραν

3. / Eleinte Euripidesnél is kívánczik Phaedra az erdőbe, de csakhamar belátja bűnös célját. Azokon a helyeken, ahol Phaedra a szabadba való vágyakozását

fejezi ki, a következő hasonlóságokat találjuk: mint valami amazon leány kívánczik Phaedra a vadászatra:

394—395. Phaedra:

sic temere iactae colla perfundant comae
humerosque summos,

396—397. Phaedra:

laeva se pharetrae dabit,
hastile vibret dextra Thessalicum manus.

403. Phaedra:

talis in silvas ferar.

202. Phaedra:

ἄφελ', ἀμπέτασον βόστροχον ὅμοιος:

220—222. Phaedra:

καὶ παρὰ χαίταν ξανθὰν ῥίψαι
Θεσσαλὸν ὄρπακ', ἐπίλογχον ἔχουσ'
ἐν χειρὶ βέλος.

215—216. Phaedra:

πέμπετέ μ' εἰς ὄρος· εἴμι πρὸς ὕλαν
καὶ παρὰ πύκνας,

Még bizonyos összhangzást lehet észrevenni, midőn a kar és a dajka a nyugtalankodó Phaedrát türelemre intik és Dianának a segítségét említik:

404. Chor.:

seponc questus: non levāt miseros dolor

405. Chor:

agreste placa virginis numen deae

423. a dajka:

ades invocata, iam fave votis, dea

205—206. a dajka:

ῥῆρον δὲ νόσον μετὰ θ' ἡσυχίας
καὶ γενναίου λήματος οἴσεις·

166—169. Chor.:

τὰν θ' εὐλοχον οὐρανίαν
τόξων μεδέουσιν αὐτεὺν
Ἄρτεμιν, καὶ πολυζήλωτος αἰεὶ
σὺν θεοῖσι φοιτᾷ.

Seneca drámájának második fele már majdnem teljesen eltér az Euripidesétől. Még némi hasonlóságot fedezhetünk fel, mikor a dajka Hippolytus megnyerésére kísérletet tesz és mikor a hírnök Hippolytus halálának hírért hozza, de egyebekben Euripidesnek ettől a darabjától teljesen elütő motivumokat látunk, amelyek vagy a Seneca találmányai lehettek, vagy valamely más forrásból eredtek.

Senecánál a darab a 430-ik sortól így folytatódik: A dajka rá akarja bírni Hippolytust, hogy a szerelem istennőjének is hódoljon, de ő csak a szabad természet nyújtotta örömeket dicsőíti. (431—589). Ezalatt megjelenik Phaedra, s mikor meglátja az ifjút, ájultan rogyik össze, Hippolytus karjaiba veszi őt, ekkor Phaedra feleszmél s megvallja iránta érzett szerelmét. A felháborodott Hippolytus tört emel Phaedrára, de még attól is megundorodik, hogy egy ilyen nő vére szennyezze be fegyverét, elveti kardját és elrohan. A ravasz dajka leleményessége pedig az ott hagyott kardot épen az ő bevádolására használja fel. (589—735). A kar az ifjú szépségét dicsőíti. (736—834). Mikor Theseus megérkezik és látja, hogy felesége halálra készül, a bajnak oka után kérdezősködik. Ekkor Phaedra

az előtte levő kardra hivatkozva azt hazudja, hogy Hippolytus erőszakos szerelmi kísérletet követett el ellene. Az atya most fia halálát kéri Neptunustól és ennek beteljesüléséről a hírnök meg is hozza a hírt. Phaedra mikor ezt meghallja, öngyilkos lesz, de megvallja a fiú ártatlanságát. A lesújtott Theseus a lovak által halálra hurcolt fiának szertetépett testrészeit összerakosgatva a temetésre készül. (835—1280).

Euripidesnél miután Phaedra megtudta, hogy dajkája elárulta Hippolytus előtt szenvedélyét, szégyenletébe öngyilkos lesz, de hogy megvédje jellemét, egy levelet hagy hátra, melyben az ifjút vádolja a saját bűnével. 565—730. Mikor ezt a hazaérkező Theseus elolvassa, Poseidontól fia halálát kívánja. Most a fiú be akarja bizonyítani ártatlanságát, de atyja száműzi. 776—1101. Egy hírnök nem-sokára jelenti, hogy a kocsival útrakelő Hippolytus holtra zúzta magát. Előhozzák a végsőt lehellő ifjút s Artemis igazságszolgáltatása mellett a megtört apa és haldokló fiú kibékülése zárja be a jelenetet. (1153—1467).

Az itt ismertetett két rész között igen nagy különbségek vannak. Euripidesnél Hippolytusszal mindent a dajka intéz el, s Phaedrának mostoha fiával itt semmi szerepe sincs; Senecánál sokkal többet beszél Phaedra az ifjú előtt szerelméről, mint a dajkája. Euripidesnél a dajka Hippolytusnak esküjét vette, hogy titokban fogja tartani a mondottakat. Ebből Senecánál semmit sem látunk. A latin tragédiában levő kardjelenet sem található fel a görög tragédiában.

Euripidesnél Phaedra szégyenében öli meg magát és egy levélben azért vádolja be Hippolytust, mert nemcsak a maga, hanem a gyerekei hírét is félti. Senecánál nem szégyenli a legrúttabb házugsággal elő állani és csak akkor keresi a halált, mikor megtudja, hogy Hippolytus is halott.

Euripidesnél Hippolytus és Theseus együtt kétszer szerepelnek, először mikor Hippolytus ártatlanságát be akarja atyjának bizonyítani, másodszor, mikor a haldokló fiú atyjával kibékül. Senecánál az apa és fiú egyetlen szót sem váltanak egymással.

A latin tragédiában Theseus az alvilágtól tér vissza, Euripidesnél pedig ünnepi követségből jön haza.

Összevehető helyeket ebben a részben alig lehetett találni. Némi kölcsönös vonatkozást a dajka és Hippolytus jelenetében lehet látni:

580—582. a dajka Hippolytusról:
ut dura cautes undique intractabilis
resistit undis et lacescentes aquas
longe remittit, verba sic spernit mea.

606. Hippolytus a dajkához:
οὐ μὴ προσόσεις χεῖρα, μηδ' ἄψῃ πέπλων;

Majd mikor a dajka Hippolytust csendesíteni akarja:

584. a dajka:
quo se dabit fortuna? quo verget furor?

613. a dajka:
ὦ παῖ, τί θράσεις; σὺς φίλους διαργάζῃ;

587. a dajka:
attolle vultus, dimove vocis moras

603. a dajka:
στηρεσον, ὦ παῖ, πρὶν τιν' αἰθέσθαι βροχή.

Amit Senecánál a kar a nőkről mond, ahoz hasonló szavakat Euripidesnél Hippolytustól hallunk:

825. Chor.:
quid sinat inausum feminae praeceps furor?

666. Hippolytus:
ἀεὶ γὰρ οὖν πῶς εἰσι κακῆναι κακῶ.

Theseus szerepében csak annyi a hasonlóság, hogy megérkezésekor mindkét darabban a házból halló siránkozás miatt megütődve kérdi:

850. Theseus:
quis fremitus aures flebilis pepulit meas?

790. Theseus:
γυναῖκες, ἴστε τίς ποτ' ἐν δόμοις βροή;

Még a Hippolytus haláláról szóló hirnöki jelenetben találunk egy kis hasonlóságot. A kar figyelmeztet a hirnök jöttére:

989—990. Chor.:
sed quid citato nuntius properat gradu
rigatque maestis lugubrem vultum genis?

1151—1152. Chor.:
καὶ μὴν ὁπαδὸν Ἱππολύτου τόνδ' εἰσορῶ
σπουδῇ σκυθρωπὸν πρὸς δόμους ὀρμώμενον.

A hirnök szavaiban ez a két hasonló hely van:

1007. Hirnök:
cum subito vastum tonuit ex alto mare

1201—1202. Hirnök:
ἐνθεν τις ἤχῳ χθόνιος ὥς βροντῇ διδῶς
βαρὺν βρόμιον μεθήκε.

1015. Hirnök:
consurgit ingens pontus in vastum aggerem;

1205—1207. Hirnök:
ἐς θ' ἀλιβρότους
ἀκτὰς ἀποβλέψαντες ἱερὸν εἶδομεν
κῆμ' οὐρανῷ στηρίζον,

Összehasonlítva tehát Seneca darabját az Euripides első darabjával, a kevés egyező párhuzamos helyekkel szemben a két darabban levő nagy különbségek arra mutatnak, hogy a latin költő ezt a darabot főforrásul nem használhatta; de a több helyen mutatkozó összhangzások némileg ennek a darabnak hatását is bizonyítják. Fölteszem tehát, hogy Seneca e tragédiáját contamináció útján alkotta meg, s a contaminálásban Euripides Hippolytus coroniferusának csak másodlagos szerep jutott.

De hát melyik lehetett az a darab, amely Senecára a legnagyobb hatással volt? Euripides Hippolytus coroniferusának hypothesisében¹ azt olvassuk, hogy ez

¹ ἐμφαίνεται δὲ ὕστερος, γεγραμμένος, τὸ γὰρ ἀπρὸς καὶ κατηγορίας ἄξιον ἐν τούτῳ διώρθωται τῷ δράματι.

a költőnek második Hippolytusa, mert az illetlen és megrovásra méltó ki van benne javítva. Az illetlen és megrovásra méltó pedig valószínűleg az lehetett benne, amint a fragmentumokból gyanítani lehet, hogy Phaedra nagyon erkölcs-telen színben volt rajzolva, és a szerelmét maga vallotta meg mostoha fiának.¹ És ebben a darabban volt Phaedra olyan megvilágításban feltüntetve, amely a Seneca Phaedrájára leginkább ráillik. Euripides ezt az első formában megírt tragédiáját valószínűleg Sophocles Phaedrájának hatása alatt alakította át.

A Sophocles Phaedrájáról még kevesebb töredék maradt meg, mint Euripides első Hippolytusából. És e kevés számú töredék híján Seneca Hippolytusának forrásai között még erre a darabra is gondolhatnánk, különösen ha számot vetünk azzal, hogy az Oedipusban és a Hercules Oetaeusban Sophocles tragédiáit használta fel Seneca. Azonban a töredékekből következtetve Sophocles Phaedrájában egészen más gondolatvilág nyilvánult meg, mint a Seneca drámájában. Sophocles e darabját Euripides első Hippolytusa után írta, és az ő finom érzékű költészete az Euripidesnél kihívólag és illetlenül viselkedő nő jellemét egészen meg-nemesítette² s lehet, hogy tőle származik az az újjítás, hogy Phaedra még Hippolytus halála előtt megöli magát. Általában a kevés számú töredékekből³ azt olvashatjuk ki, hogy itt Phaedra ép oly nemes jellem, mint Euripides második darabjában. Tehát így semmiképpen sem kereshetjük a hatását Seneca Phaedrájában, ahol Phaedra a szemérmertlenség legerősebb vonásaival van jellemezve. És ha ennek a Phaedrának eredetét valahol megtalálhatjuk, úgy az csak Euripides első kidolgozású Hippolytusában lelhető fel. Sajnos, hogy ennek a darabnak csak fragmentumait vethetjük össze Seneca Hippolytusával, és ha tartalmi összefüggést is akarunk, akkor azt csak a fragmentumokra épített hypothesisek szerint lehet kimutatni.

A fragmentumoknak nagy részét összhangzásba tudjuk hozni Seneca darabjával. Ime azok a párhuzamos helyek, melyek Euripides első Hippolytusának fragmentumai és Seneca Hippolytusa között találhatók:

202—216. Nutrix:

vana ista demens animus adscivit sibi
Venerisque numen finxit atque arcus dei.
quisquis secundis rebus exultat nimis
fluitque luxu, semper insolita appetit.
tunc illa magnae dira fortunae comes
subit libido: non placent suetae dapes,

fr. 440.:

ὁρῶ δὲ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπους ἐγὼ
τίκτουσαν ὕβριν τὴν πάροιθ' εὐπραγίαν.

¹ V. ö. 433. 436. 438. fr. D.

² L. Csengeri J. Bevezetés Hippolytoshoz 273. Gör. és Lat. remekírók. Eurip. Herakles. Hippolytos.

³ V. ö. 611. 609. fr. D.

non tecta sani moris aut vilis cibus.
cur in penates rarius tenues subit
haec delicatas eligens pestis domos?
cur sancta parvis habitat in tectis Venus
mediumque sanos vulgus adfectus tenet
et se coercent modica? contra divites
regnoque fulti plura quam fas est petunt?

184—187. Phaedra:

vicit ac regnat furor
potensque tota mente dominatur deus.
hic volucer omni pollet in terra impotens
laesumque flammis torret indomitis Jovem.

218. Phaedra:

Amoris in me maximum regnum puto.

177—179. Phaedra:

quae memoras scio
vera esse nutrix, sed furor cogit sequi
peiora.

461—464. Dajka:

truculentus et silvester ac vitae inscius
tristem iuventam Venere deserta coles?
hoc esse munus credis indictum viris,
ut dura tolerant

824. Chor.:

Quid sinat inausum feminae praeceps furor?

903. Theseus:

pro sancta Pietas,

fr. 441.:

ὑβριν τε τίκται: πλοῦτος οὐ φειδῶ βίου.

(V. δ. Eur. Hipp. cor. 409—410.:

ἐκ δὲ γενναίων δόμων
τοῦδ' ἤρ' εἰς θελαίαισι γίνεσθαι κακόν)

fr. 433.:

ἔχω δὲ τόλμης καὶ θράσους διδάσκαλον
ἐν τοῖς ἀμηχανοῖσιν εὐπορώτατον
ἔρωτα πάντων θυσιμαχώτατον θεόν

434. fr.:

ἔρως γὰρ ἀνδρας οὐ μόνους ἐπέρχεται:
οὐδ' αὖ γυναῖκας ἀλλὰ καὶ θεῶν ἄνω.
ψυχὰς χαράσσει καπὶ πόντον ἐρχεται:
καὶ τόνδε ἐπείργειν οὐδ' ὁ παγκρατὴς σθένει:
Ζεὺς, ἀλλ' ὑπαίκει καὶ θέλων ἐγκλίνεται.¹

fr. 436.:

ἔγω δὲ φημι καὶ νόμον γέ μὴ σέβειν
ἐν τοῖσι θεοῖσι τῶν ἀναγκάων πλέον

frg. 431.:

οἱ γὰρ Κύπριν φεύγοντες ἀνθρώπων ἄγαν
νοσοῦσ' ὁμοίως τοῖς ἄγαν θηρωμένοις.

432. frg.:

ἀντὶ πυρός γὰρ ἄλλος πῦρ
μαῖζον ἐβλάστομεν γυναῖκας πολὺ θυσιμαχώτερον.

439. fr.

ὦ πότνη! αἰδώς,

A fragmentumok közül ezeket lehet összhangzásba hozni a Seneca darabjával. És ha ezeket a fragmentumokat már a Seneca darabjának egyes részei mellé állíthattuk, akkor azt is föltehetjük, hogy az eredeti darab volt bizonyos hatással Seneca Hippolytusára. De hogy ez lett volna az a darab, amelyet Seneca leginkább követett, azt csak a darab tartalmából ítélhetjük meg és így szükséges a darabot valami úton-módon rekonstruálni. Euripides első Hippolytusát rekonstruálni, már Wecklein² megkísérelte. De ő a rekonstruálásnál adatait nagyrészt

¹ Stobaeus Sophocles Phaedrájának tulajdonítja. (63, 25) de helytelenül.

² Ausgewählte Tragödien des Euripides v. Wecklein. IV. B. 6. old.

épen Seneca Hippolytusából merítette. Az ily módon rekonstruált darabot nekünk a Senecára tett hatás ismertetésére felhasználni nem szabad. Mert az világos, hogy ha Seneca darabja alapján rekonstruáltuk az euripidesi tragédiát, akkor az meglehetősen meg is fog egyezni vele. Ebben a tekintetben sokkal biztosabb alapot nyújt Leo¹, aki a fragmentumokra alapított rekonstrukciót Seneca Hippolytusán kívül még az Ovidius negyedik heroidájából² építi föl, bevonva a képzőművészeti motívumokat is. Olyan hasonló helyeket idéz az Ovidius heroidájából és Seneca Hippolytusából, melyek Euripides Hippolytusának fragmentumaival megegyeznek. És ebből azt következteti, hogy Ovidius nem is hatott Senecára³, hanem mind Seneca, mind Ovidius közös forrásból merítettek, az Euripides első Hippolytusából. És most már ennek alapján az Ovidius heroidájában és a Seneca Hippolytusában talált megegyezéseket, mint olyanokat, amelyek Euripides Hippolytus velatusából, mint első közös forrásból eredtek, felhasználja a rekonstrukción. És az eredményei, amelyeket talál, nagyrészt megegyeznek a Wecklein eredményeivel. S ezek szerint az Euripides első darabjában, melyben először hangzott el a görög szinpadon a szerettek merész szava, Phaedra ep úgy kibeszélte érzékies szerelmét, amelynek egy részt az alvilágban sokat időző Theseus is az okozója, amint azt Senecánál látjuk.⁴ A szerelmét is maga vallotta meg.⁵ A dajka viselkedése is megegyezik a Seneca dajkájáéval. Talán csak a kard jelenete, meg a befejezés az, melyet teljesen Seneca alkotásának mondhatunk. És most már ha látjuk, hogy az idézett töredékek mellett a tartalom is megegyezett Seneca darabjával, akkor igen valószínű, hogy ennek a darabnak volt a Seneca Hippolytusának megalkotásában a legnagyobb része. De minthogy Euripides második darabjával a Hippolytus coroniferusszal is láttunk némi rokonságot, így megerősödik az a föltevésünk, hogy Senecának ebben a darabjában bizonyos contaminálásra lehet szó,⁶ amelyben az oroszlánrész Euripides első Hippolytusának jutott.

MEDEA.

A Seneca darabok között talán épen a Medea az, amelynél a fölhasznált forrásokat illetőleg a legkülönbözőbb vélemények keletkeztek. Az újabban vele

¹ De Senecae tragoediis observationes criticae scripsit Fridericus Leo. 1878. 174. old.

² Phaedra Jazonhoz.²

³ Ovidius hatására eleinte magam is gondoltam, különösen midőn láttam egyes hasonló helyeket a Seneca darabjával, de beláttam, hogy Leonak a nézete jobban megfelel az igazságnak.

⁴ V. ö. Sen. 184—187. és 433. fr. 434. fr. és 218. s. 177—179. és 436. fr. 824. s. és 432 fr. L. 27. oldalon.

⁵ V. ö. 438. fr.

⁶ L. a 25. old..

foglalkozó munkák mind más és más írók hatását vélik benne föltalálni.¹ Azonban mégis van egy pont, amelyben többnyire mind megegyeznek és ez az, hogy Euripides Medeájának hatását bármely más forrás felhasználása mellett is egy sem vonja kétségbe. Azonban, ha Euripides mellett bizonyos hasonló tárgyú munkáknak nem tulajdoníthatunk nagyobb fontosságot Seneca forrásainak kutatásakor, a Medeáról szóló nagyszámú költői feldolgozás mégis nagyon megnehezíti, hogy Euripides hatásáról tiszta képet alkothassunk. Mind a görög, mind a latin irodalomban több író foglalkozott a Medea-mythosszal.

A görögöknél Euripidesen kívül Neophron is írt egy Medea című tragédiát. Minthogy azonban e tragédia nem maradt fenn, s a róla való tudósítások inkább homályossá teszik a vele való foglalkozást, mintsem világosságot derítenének, nem érdemes vele foglalkozni; és hogy már Euripides ezt a tragédiát használta fel forrásul, az is csak mende-mondának bizonyult.²

A másik görög író Apollonius Rhodius már több figyelmet érdemel. Azonban Ventének, aki ezzel az íróval a Seneca darabjának több hasonló helyét mutatja ki, nem jutott eszébe az, hogy Apollonius Rhodiust Ovidius is gyakran használta³ és így Senecának saját tragédiája megírásánál nem is kellett ennél a forrásnál tovább vissza mennie. Segyáltalában nem lehetetlen, hogy az alexandrinus költők hatását Senecára az előtte élt római költők közvetítették, ||

A rómaiaknál is többen feldolgozták a Medea történetét. Így már a drámaíró Pacuvius és Accius. De minthogy az ő tragédiájukból semmi sem maradt fenn, egyáltalában nem mondhatunk ítéletet arról, hogy voltak-e Senecára hatással.⁴ Azonban némi bizonytalanságot akkor is fognak okozni, ha Seneca Medeájának a fennmaradt forrásokhoz való viszonyát el is döntöttük.

Az a római író, akit forrás tekintetében majdnem, vagy épen Euripides mellé állíthatunk: Ovidius. Tudjuk, hogy Ovidius Medeával a XII. heroidán kívül még egy tragédiában is foglalkozott, amelyből azonban reánk csak két kis töredék maradt. Leo a XII. herodiából igyekszik megfejteni azt, hogy Senecára Ovidius Medea című tragédiája igen nagy hatással lehetett. Nem ismételtem itt Leonak érvelését,⁵ de el kell fogadni azt a nézetét, hogy az ezüstkori drámaíróra Ovidius Medéája csakugyan nagy befolyással volt. És ha emellett belátjuk, hogy e darabban Euripidesnek is jelentős szerepet tulajdoníthatunk, akkor bizonyos lesz előt-

¹ Így például H. Cleasby: The Medea of Seneca 1907. Euripides és Ovidiusra megy vissza, Cima: Ancora la „Medea“ di Seneca e la Medea di Ovidio inkább Ovidius felé hajlik. Theod. Vente: die Medea-Tragödie Senecas Apollonius Rhodius Argonauticáját tartja forrásnak. Leo az Euripides és Ovidius Medea című tragédiájának contaminálását gyanítja.

² L. Csengeri J. Bevezetés Medeához. 197. o. Gör. és Lat. remekírók. Eurip. Phoinikiai nők. Medea.

³ Zoellner Analect Ovidiana. Lipsiae 1842.

⁴ Egyébiránt V. ö. Sen. Med. 176. acc. Teleph. VI. 619. fr. Eurip. 1065 fr. N.

⁵ L. 166. old.

2 / tünk, hogy Seneca Medeája Euripides és Ovidius hasonló tárgyú tragédiájának contaminálásából keletkezett. Minthogy itt is Senecának Euripideshez való viszonyát akarom kimutatni, csak egyedül Euripidesszel hasonlítom össze a Seneca darabot és csak az Euripidesszel közös helyeket idézem. Az Ovidiusszal párhuzamos helyek megtalálhatók részint Leonál és nagyrészt Braun Wilhelmnél.¹ Ugyancsak Braun az Euripidesszel közös helyeket is idézi, azonban némelykor a párhuzamos helyek összeállításával igen merészen bánt el, amelyet némileg a contaminálás tekintetbe vételével megengedhetünk, mert itt sokkal nehezebb annyira összeillő helyeket felmutatnunk, mint amilyeneket a Hercules furensben vagy a Hippolytusban láttunk. Az erőltetett párhuzamos idézeteket azonban nem vettem át, hanem az ilyen helyeket elhagyva, inkább újabbat idéztem.

Lássuk tehát, mennyiben lehet a Seneca Medeáját az Euripidesével összefüggésbe hozni.

el. Euripidesnél a prologusban a dajka az Argo szerencsétlen útjáról beszél, mert ez volt az okozója, hogy Jason megcsalta Medeát, aki most szörnyű bosszút forral. (1—48.) A nevelő arról értesít, hogy Creon elhatározta, hogy Medeát a gyermekkel száműzni fogja. A dajka és a nevelő elítélik Jasont, hogy feleségét és gyerekeit az új nászért veszni hagyja (49—95.). A kar a bosszúkiáltások hallatára kihivatja a dajka által Medeát, aki a nők terhes sorsáról beszél és Jasonon a hűtlenségért bosszút akar állani (96—270.). Ezután megjelenik Creon, száműzi Medeát, de könyörgésére egy napi késlekedést enged (271—410.)

X Senecánál is nagyjában ez a jelenet játszik. Csakhogy nála a darabot maga Medea nyitja meg és amit Euripidesnél a dajka mond el Medeáról, azt a római írónál mindjárt kezdetben a színpadon látjuk (1—55.). De van a latin tragédiának ebben a részében egy olyan motivum is, amelyet Euripidesnél nem találunk meg: a kar által Jason és Medea esküvőjére énekelt nászdalt (56—115.). Erről a nászdalról Ovidius XII. heroidájában látunk említést és nem lehetetlen, hogy az Ovidius tragédiájában is benne volt talán éppen onnan vette át Seneca.² Abban a jelenetben azonban, ahol Creon száműzi Medeát, de ő egy napi haláldéket kér és nyer Creontól, a latin költő ismét Euripideshez tér vissza (179—300.). Az Euripidesszel való összefüggés bizonyosságául álljanak itt a következő hasonló helyek:

X 1—2. Medea:

Di conjugales, tuque genialis tori,
Lucina, custos

7. quosque iuravit mihi
deos Jason

20—22. A dajka:

Μήδεια δ' ἡ θύστηνος ἡτοιμαμένη
βοῶ μὲν ἑρκους, ἀνακαλεῖ δὲ θεῶν
πίστιν μεγίστην, καὶ θεοὺς μαρτύρεται

¹ Rheinisches Museum. 32 köt. 1877. 68. old.

² L. Leo 166. old.

17. Medea :

coniugi letum novae
letumque socero et regiae stirpi date

118—120. Med :

Hoc facere Jason potuit? erepto patre
patria atque regno sedibus solam exteris
deserere durus?

123—124. Med. :

incerta, vecors, mente vesana feror
partes in omnes, unde me. ulcisci queam?

130—133. Med. :

inclitum regni decus
raptum et nefandae virginis parvus comes
divisus ense, funus ingestum patri,
sparsum que pontos corpus

146—147. Med :

petatur solus hic, poenas luat
quas debet, alto cinere cumulabo domum

172. a dajka :

profugere dubitas? M. fugiam, at ulciscar prius.

113—115. Medea :

παιδες ὀλοισθε συγγεῖρας μητρός
σὺν πατρὶ, καὶ πᾶς δόμος ἔρροι.

253—256. Med.

σοὶ μὲν πόλις θ' ἦδ' ἐστὶ καὶ πατὴρ δόμος
βίου τ' ὄνησις καὶ φίλων συνουσία,
ἐγὼ δ' ἔρημος ἄπολις οὐδ' ὑβρίζομαι
πρὸς ἄνδρως, ἐκ γῆς βαρβάρου λελησμένη.

400—402. Med :

ἀλλ' εἴα φείδου μηδὲν ὧν ἐπίστασαι
Μηδεία' βουλεύουσα καὶ τεγνωμένη
ἐρπ' εἰς τὸ δεινόν

167—168. Med :

ὦ πάτερ, ὦ πόλις, ὧν ἀπενάσθη
αἰγρῶς τὸν ἐμὸν κτείνασα κἄσιν

377—378. Med. :

οὐκ οἶδ' ὅποις πρῶτον ἐγχεῖρῶ, φίλαι,
πότερον ὑπάψω δῶμα νυμφικὸν πυρὶ,

Creon és Medea jelenetében a következő helyeken lehet összefüggést találni :

184—185. Creon :

Molitur aliquid. nota fraus. nota est manus.
cui parcat illa? quemve securum sinet?

190—191. Creon :

vade veloci via
monstrumque saevum, horribile, iam dudum avehe

192. Med. :

quod crimen aut quae culpa multatur fuga?

Némileg lazább, de azért észrevehető a hasonlóság a következő helyeken :

207—210. Med. :

quamvis enim sim clade miseranda obruta,
expulsa simplex sola deserta, undique
adflincta, quondam nobili fulsi patre
avoque clarum Sole deduxi genuo

282—285. Creon :

δέδοικα σ', οὐδὲν δεῖ παραμπίσχειν λόγους
μὴ μοί τι δράσης καὶ δ' ἀνίκαστον κακόν.
συμβάλλεται δὲ πολλὰ τοῦδε δειμάτος.
σοφὴ πέφυκας, καὶ κακῶν πολλῶν ἰδρὺς.

271—273. Creon :

σὲ τὴν σκυθρωπὸν καὶ πόσει θυμουμένην
Μήδειαν, εἶπον τῆςδε γῆς ἔξω περᾶν
φυγάδα λαβοῦσαν

281. Med. :

τίνας μ' ἔκατι γῆς ἀποστέλλεις, Κρέον;

403—405. Med. :

ὄρθς ἂ πάχεις; οὐ γέλωτα δεῖ σ' ὀφλεῖν
τοῖς Σιουφαίοις τοῖς τ' Ἰάσονος γάμοις,
γεγῶσιν ἐσθλοῦ πατρὸς Ἠλίου τ' ἄπο.

V. ö. Ovidius Medeájának fragmentumával is : feror huc illuc ut plena deo.

249—250. Med.:

terra hac miseriis angulum et sedem rogo
latebrasque viles

252. Creon:

non esse me qui sceptrā violentus geram

266—268. Creon:

tu tu malorum machinatrix facinorum,
cui feminea nequitia ad audenda omnia
robur virile est.

269. Creon:

egredere purga regno

281. Creon:

iam exisse decuit. quid seris fando moras?

288—289. Med.:

brevem largire fugienti moram,
dum extrema gnatis mater infigo oscula

295. Creon:

Unus parando dabitur exilio dies

291. Medea:

quae fraus timeri tempore exiguo potest?

297—299. Creon:

Capite supplicium lues,
clarus priusquam Phoebus attollat diem,
nisi cedis Isthmo.

313—314. Med.:

ἐὰντέ μ' οἴκασιν.

348. Creon:

ἡκιστα τοῦμόν λῆμ' ἔψυ τυραννικόν,

406—408. Med.:

πρὸς δὲ καὶ παφύκαμεν,
γυναῖκες, εἰς μὲν ἔσθλ' ἀμνηχάνωταται,
κακῶν δὲ πάντων τέκτονες σφώταται.

321. Creon:

ἀλλ' ἔξθ' ὥς τάχιστα, μὴ λόγους λέγε.

340—342. Med.:

μίαν με μέναι τήνδ' ἔασον ἡμέραν
καὶ ὑμπερᾶναι φροντίδ' ἣ ψευδοῦμεθα.
παίσιν τ' ἀφορμὴν τοῖς ἐμοῖς

355. Creon:

νῦν θ', εἰ μένειν δεῖ, μίμν' ἔφ' ἡμέραν μίαν.

356. Creon:

οὐ γάρ τι δράσεις θεινὸν ὧν φόβος μ' ἔχει.

352—355. Creon:

προὐννέπω δὲ σοι,
εἰ σ' ἡ πῖσος λαμπρὰ δῖεται θεοῦ
καὶ παῖδας ἐντός τῆσδε τερμῶνων χθονός,
θανεῖ.

A dajka szerepéből, aki Euripidesnél csak a Creon és Medea jelenete előtt szerepel, Seneca a Creon és Medea szereplése után is fölvesz egyet mást. A latin tragédiában a dajka Creonnak számuizetési parancsa után attól fél, hogy Medea valami szörnyű bosszút fog végrehajtani. (380—396). Ezt Seneca Euripidesnek a Medea-Creon jelenet előtti részéből vehette át, amint ezt a következő két hely hasonlóságából következtetni lehet:

393—396. a dajka:

non facile secum versat aut medium scelus,
se vincet: irae novimus veteris notas.
magnum aliquid instat, efferum, immane, impium:
vultum furoris cerno.

37—40. a dajka:

δέδοικα δ' αὐτὴν μή τι βουλεύσῃ νέον.
βαρεῖα γάρ φρήν, οὐδ' ἀνέξεται κακῶς
πάσχουσ' ἐγῶθα τήνδε, δαιμαίνω τέ νιν.
δεινὴ γάρ.

92—93. a dajka:

ἦθ' γὰρ εἶδον ὄμμα νιν ταυρουμένην
τοῖσδ', ὥς τι δρασεύσαν.

Mielőtt Jason és Medea találkoznának, Euripidesnél Medea egy magánszérepben elmondja bosszúja tervét (364–409.), ezt Senecánál is megtaláljuk, csak hogy itt még a dajka is visz némi szerepet (397–430.). Egymásra való vonatkozást itt a következőkben vehetünk észre:

398–400. Med.:

regias egone ut faces

inulta patiar? segnis hic ibit dies,
tanto petitus ambitu, tanto datus?

421–424. Med.:

liberis unus dies

datus est duobus. non queror tempus breve:
multum patebit. faciet, hic faciet dies,
quod nullus umquam taceat.

365. Med.:

ἀλλ' οὔτι ταύτη ταῦτα, μή δοκεῖτέ πο.

368–370. Med.:

δοκεῖς γάρ ἂν μετόνδε θωπεῖσθαι ποτε,
εἰ μή τι καρδαίνουσιν ἢ τεχνωμένην;
οὐδ' ἂν προσεῖπον οὐδ' ἂν ἠψάμην χερσίν.

373–375. Med.:

τὴνδ' ἀφῆκεν ἡμέραν
μεῖναι μ', ἐν ἧ τρεῖς τῶν ἐμῶν ἐχθρῶν νεκροῦς
θῆσω, πατέρα τε καὶ κόρην πόσιν τ' ἐμόν.

Euripidesnél a darab további részét, amelyet második felvonásnak is lehetne nevezni, a Medea és Jason fellépése szolgáltatja (446–521.). Medea hűtlen férjének szemére veti, hogy őt csúful veszni hagyja, mire ez azzal védekezik, hogy ő így épen a családját menti meg az idegen ország embereinek haragja elől. Az elutasított nő azzal fenyegetődzik, hogy férje majd megkeserüli még az új nászt (521–627.). S midőn megjelenik Aegeus, aki esküt tesz a száműzött Medeanak, hogy országába fogja fogadni (664–763), az elcsábított hűves elmondja neki bosszútervét (764–865.). Ezután látszólag kibékül Jasonnal, az új menyasszonynak pedig gyermekei által elküldi a halált okozó ajándékokat (866–1002.)

Senecánál is ehhez hasonló alapja van a darab további cselekményének, csak hogy nála az Aegeus jelenet elmarad, Medeanak és Jasonnak kétszeres találkozása eggyé olvad össze (430–578.). S azután a latin tragédiában a dajkának Medea varázslásáról szóló monológiát (670–769.) és magának Medeanak varázsló jelenetét találjuk (740–848.).

A Medea-Jason jelenetben a következő helyeken lehet összefüggést találni:

451–453. Med.:

ad quos semittis? Phasin et Colchos petam
patriumque regnum
...quas peti terras iubes?

471–473. Med.:

Adice expetita spolia Phrixei arietis,
somnoque iussum lumina ignoto dare
insomne monstrum.

502–503. Med.:

νῦν ποὶ τράπωμαι; πότῃρα πρὸς πατὲρς θόμους;
οὐς σοὶ προδοῦσα καὶ πάτραν ἀφικόμεν;

480–482. Med.:

θράκοντά θ' ὅς πάγχρυσον ἀμπέχων δέρας
σπεύρας ἔσωζε πολυπλόκους ἄπνοος ὦν,
κτείνας ἀνέσχον σοὶ φάος σωτήριον.

475—476. Med. :

iussasque natas fraude deceptas mea.
secare membra non revicturi senis.

477. Med :

Aliena quaerens regna deserui mea.

488. Med :

tibi patria cessit, tibi pater, frater, pudor
(sc. Medeae)

490—491. Jas. :

perimere cum te vellet infestus Creo,
lacrimis meis evictus exilium dedit.

492—493. Med. :

poenam putabam, munus ut video est fuga

494. Jas. :

gravis ira regum est semper

500—504.

Med. : meis Creusa liberis fratres dabit ?

Jas : Regina natis exulum adflictis potens.

Med. : *Non veniat umquam tam malus*

miseris dies,

qui prole foeda misceat prolem inclitam,

Phoebe nepotes Sisyphi nepotibus.

486—487. Med. :

Πελίαν τ' ἀπέκτειν', ὥσπερ ἀλγιστον θανείν
παίδων ὑπ' αὐτοῦ...

483—484. Med :

αὐτὴ δὲ πατέρα καὶ θύμους προδοῦσ' ἑμούς
τὴν Μηλιῶτιν εἰς Ἴωλκόν ἐκόμην σὺν σοί.

454—456. Jas. :

πᾶν κέρδος ἤρω ζήμιουμένη φυγῇ
καὶ μὲν αἰεὶ βασιλέων θυμουμένων
ὀργῆς ἀφῆρουν καὶ σ' ἐβουλόμην μένειν.

119. a dajka :

δεινὰ τυράννων λήματα

593—597. Jas.

ἀλλ' ὥσπερ εἶπον καὶ πάρος, σῶσαι θέλων
σὲ καὶ τέκνους τοῖς ἐμοῖς ὁμοσπόρους
φῶσαι τυράννου παῖδας. ἔρωμα δώματα

Ezen a helyen Senecánál mintegy feleletet találtunk Euripides szavaira.

538—540. Jas. :

sana meditari incipe,

et placida fare si quid ex soceri domo
potest fugam levare : solamen pete.

549—550. Med. :

sic natos amat ?

bene est. tenetur, vulneri patuit locus.

552—556. Med. :

voce iam extrema peto.

ne si qua noster dubius effudit dolor
maneant inanimo verba. melioris tibi
memoria nostri sedeant. haec irac data
oblitterentur.

610—615. Jas.

ἀλλ' εἴ τι βούλει πασίν ἢ στυγῆς φυγῇ
προσωπὲλλημα χρημάτων ἔμῳ λαβεῖν.
λέγ' ὥς ἔτοιμος ἀφθόνῃ δοῦναι χερσὶ
ἑένους τε πέμπειν σύμβολ', οἱ θράσους σ' εἰδὼ
καὶ ταῦτα μὴ θέλουσα μωρανεῖς, γύναι.
λήεκα σ' ὀργῆς κερδανεῖς ἀμείνονα.

816—817. Chor. :

ἀλλὰ κτανεῖν σὼ παῖδε τολμήσεις, γύναι ;
Med. : οὐτῷ γὰρ ἂν μάλιστα δηχθεῖη πόσις.

869—871. Med. :

Ἰάσον, αἰτοῦμαι σε τῶν εἰρημένων
συγγνώμην εἶναι, τὰς δ' ἑμὰς ὀργὰς φέρειν
εἰκος σ', ἐπεὶ νῦν πάλλ' ὑπεύρυστα
φίλα

562—563. Med. :

hoc age omnes advoca
vires et artes

570—576. Med. :

est palla nobis, munus aetherium domus
decusque regni, pignus Acetae datum
a Sole generis. est et auro textili
monile fulgens; quodque gemmarum nitor
distinguit aurum, quo solent cingi comae.
haec nostra nati dona nubenti ferant
sed ante diris inlita ac tincta artibus.

401—402. Med.

ἀλλ' εἴα' φείδου μηδέν, ὦν ἐπίσταται,
Μήδεια, βουλεύουσα καὶ τεγνωμένη.

784—786. Med. :

πέμψω γὰρ αὐτοὺς θῶρ' ἔχοντας ἐν χερσὶν
νύμφη φέροντας τήνδε μὴ φεύγειν χθόνα
λεπτόν τε πέπλον καὶ πλόκων χρυσόλατον.

954—955. Med. :

κεκτημένη τε κόσμον ἐν ποῦθ' Ἥλιος
πατὴρ πατήρ διδωσιν ἐκγόνοισιν οἷς.

Nem lehetetlen az euripidesi hatás Medea következő szavaiban sem :

837—839. Med. :

stillent artus
ossaque fument, vincatque suas
flagrante coma nova nupta faces

843--848. Med. :

huc gnatos voca
pretiosa per quos dona nubenti fecas.
ite, ite nati matris infaustae genus,
placate vobis munere et multa prece
dominam ac novercam. vadite et celeres domum
referte gressus: ultimo amplexu ut fruatur.

1198—1100. Hirmők :

αἶμα δ' ἐξ ἄκρου
ἔσταζε κρατὸς συμπεφυρμένον πυρ',
σάρκες δ' ἀπ' ὀστέων ὥστε πεύκινον δάκρυ...

969—972. Med. :

ἀλλ' ὦ τέκν', εἰσελθόντε πλουσίους δόμους
πατὴρ νέαν γυναῖκα, θεσπότην δ' ἄμην,
ἱκετεύει' ἑξαίτεσθε μὴ φεύγειν χθόνα
κόσμον διδόντες

974—975. Med. :

ἔθ' ὥς τάχιστα μητρὶ θ' ὦν ἐρᾷ τυχεῖν
ἐνάγγελαι γένοισθε πράξαντες καλῶς.

Midőn Medea bosszútervét a kar előtt nyilvánosságra hozza, a kar mindkét darabban Medea örvöngésének lecsillapodását óhajtja. Itt fel is lehet fedezni a gondolatok összejátszását :

849—892. Chor. :

quonam cruenta Maenas
praeceps amore saevo
rapitur? quod impotenti
facinus parat furore?

874. Chor. :

nunc, Phoebe, mitte currus

1258—1260. Chor. :

ἀλλὰ νιν, ὦ φάος διογενές, κάτειρ-
γε κατάπαισον, ἔξελ' οἴκων φονίαν
τάλαιάν τ' Ἐρινὺν ὅπ' ἀλαστόρων

A két darab befejezésében is megtaláljuk a hasonlóságot. Euripidesnél Medea mikor megtudja, hogy Creusa a mérgezett ruha áldozata lett, meginog abban az elhatározásában, hogy gyerekeit is megölje (1002—1080.). De a híradó jelenléte után (1081—1230.) felbátorodik és végrehajtja tervét (1230—1292.). Későn

érkezik meg Jason, hogy legalább gyerekeit megmentse; midőn belörik Medeánál az ajtót, ez már sárkányfogátán száll tova, ott hagyva a megölt gyerekekért esengő apát (1293—1419.).

Senecánál ettől csak annyiban van eltérés, hogy Medeát megölt testvérének árnya is készíti a gyerekek megölésére, akiket testvérének szánt engesztelő áldozatoknak tartva a nyílt színen kivégez (880—1027) és nem viszi őket magával, hanem a berontó Jason elé dobja.

Ebben a részben a következő helyeket lehet összehasonlítani. A hírnöki jelentésben, amely Senecánál az Euripidestől oly nagyszerűen megalkotott leírásnak csak összezsugorított alakjában található fel, a következő sorok alludálnak:

868—869. Hírnök:

perire cuncta, concidit regni status.
gnata atque genitor cinere permixto iacent.

1125—1126. Hírnök:

ὄλωλεν ἡ τὸρᾶννος ἀρτίως κόρη
κρέων θ' ὁ φύσας φαρμάκων τῶν σὼν ὑπο.

1220—1221. Hírnök:

κείνται δὲ νεκροὶ παῖς τε καὶ γέρον πατήρ
πέλας.

Euripidesnél Medea, Senecánál a kar így kérdezősködik a csapás felől:

884. Chor.:

quis cladis modus?

1134. Med.:

λέξον δ' ἔπως ὦλοντο.

S a Seneca dajkájának szavai, amidőn Medeát menekülésre sietteti, megegyeznek Euripides híradójának figyelmeztetésével:

891—892. a dajka:

effer citatum sede Pelopea gradum,
Medea, praeceps quaslibet terras pete.

1122—1123. Hírnök:

Μήδεα, φεῦγε φεῦγε, μήτε ναῖαν
λιποῖς ἀπήνην μήτ' ἔχον παροσσιβῆ.

Medea hánykódó lelkiállapotát is sok tekintetben Euripidesszel megegyező módon jelenítette meg Seneca:

895. Med.:

quid enim cessas? sequere felicem impetum.

1242—1243. Med.:

ἀλλ' εἴ' ἐπλήζου, καρδία τί μέλλομεν
τά θεῖα κάναγκαῖα μὴ πράσσειν κακά;

927—930. Med.:

ira discessit loco.
materque tota coniuge expulsa sedit.
egone ut meorum liberum ac prolis meae
fundam cruorem?

1044—1045. Med.:

χαρέτω βουλεύματα
τά πρόσθεν. ἄξω παιδᾶς ἐκ γαίης ἐμούς.

1056—1057. Med.:

μὴ δῆτα, θυμέ, μὴ ποτ' ἐργάσῃ τάδε,
ἔασον αὐτοῦς, ὦ τάλαν, φεῖσαι τέκνων.

937. Med. :

XX

quid anime titubas? ora quid lacrimae rigant?

945—947. Med. :

huc cara proles, unicum adflictae domus
solamen, huc vos ferte et infusos mihi
coniungite artus.

1012. Chor. :

τί θῆ κατηφείς ἔριμα καὶ θαυρροαίς;

1069—1070. Med. :

καὶ θὰς προσεπειν βούλομαι. θότ', ὦ τέκνα
θότ' ἀσπάσασθαι μητρὶ θεῖαν χέρα.

1074. Med. :

ὦ γλυκαῖα προσβολή,

Midōn Jason gyerekeinek megmentésére siet, így kiált:

978—980. Jas. :

quicunque regum cladibus fidus doles,
concurrere, ut ipsam sceleris auctorem horridi
capiamus.

981. Jas. :

vertite ex imo domum.

1294—1296. Jas. :

γυναῖκες, αἱ τῆσδ' ἐργῶς ἔστατε στέργης.
ἄρ' ἐν δόμοισιν ἢ τὰ θεῖν' εἰργασμένη
Μήβεια τοισίδ',

1314—1315. Jas. :

χαλᾶτε κληῖδας ὡς τάχιστα πρόσωποι,
ἐκλύεθ' ἄρμους,

A magát megbosszúló Medeának Jasonhoz intézett utolsó szavai között ezek a párhuzamok találhatók föl:

997—998. Med. :

congere extremum tuis
gnatis Jason funus ac tumulum strue.

1007—1008. Med. :

i, nunc superbe, virginum thalamos pete,
relinque matres.

1020—1021. Med. :

lumina huc tumida adleva
ingrate Jason

1025. Med. :

Ego inter duras aliti curru vehar.

1377—1378. Jas. :

θάψαι νεκρούς μοι τούσδε καὶ κλαῦσαι πάρες.

1394. Med. :

σταίχες πρὸς οἴκους καὶ θάπτ' ἄλοχον.

1354—1355. Med. :

οὐ θ' οὐκ ἐμελλες τάμ' ἀτιμάσας λέχῃ
τερπνὸν διάξειν βίωτον ἐργελῶν ἔμοι

1321—1322. Med. :

τοῖόνδ' ὄχημα πατρὸς Ἥλιος πατήρ
δίδωσιν ἡμῖν

Ezek a párhuzamos helyeken kívül Braun még a latin tragédiának az Ovidiusszal megegyező helyeit is felsorolja. S főleg a XII. heroidát a latin tragédiában elénekelt nász dallal veti össze, a varázslási jelenetet pedig a Met. VII. 192—268 soraival.¹ Azonban az Ovidiusszal való hasonlóságot Leo abból magyará-

¹ L. Rhein Mus. XXXII.

rázza, hogy Seneca az Ovidius Medea című tragédiáját is fölhasználta; Ovidius költői művészetében meg volt az a sajátság, hogy a rokon tárgyakról több helyen hasonlóan beszél: s ez a hasonlóság okozza, hogy noha Seneca Ovidiusnak csak a tragédiáját használta föl, mégis Ovidius más költői termékeivel is többször veszünk észre megegyezést. De ha Ovidius tragédiáját föl is használta Seneca, korántsem volt ennek oly nagy hatása, mint Euripidesnek, amit az Euripides darabjával kimutatott számos párhuzamos helyből következtethetünk. És már Braun is a Seneca Medeájának mintegy prototypusát látja az Euripides tragédiájában.

Az igaz, hogy jellem dolgában a Seneca és Euripides személyei igen különbözök. Euripidesnél Medea nem annyira szerető hitves, mint inkább a szerető anyja és nem annyira Jason hűtlensége, mint inkább úrnői jogainak megsértése bántja. Senecánál azonban egészen a szerelmes nő, akit a megszegett hűség bármilyen bosszúra képessé tehet. Euripidesnél Jasont csak a hideg számítás jellemzi, aki azt keresi, hogy miképen előnyös rá nézve a dolog, és amint Medeát eltaszítja magától, ép úgy az apai szeretet sem okoz neki nagyobb gondot. Senecánál azonban mind a Medea, mind a gyerekek iránt való szeretetet megtaláljuk benne; csak hogy mindez olyan gyáva természettel párosul, amely miatt egész családja a végveszedelembé jut. S egy érdekes eltérés az is, hogy a kar Seneca darabjában nem a Medea pártján áll. Lehet, hogy ezek az eltérések nagyrészt Ovidius Medeája hatásának következményei, de Seneca saját invenciójának is tulajdoníthatók. S általában Ovidiusra nézve a Medea elveszte miatt mindig csak hypothesisekre vagyunk utalva, ellenben Euripidest illetőleg az idézett párhuzamos helyek alapján a legnagyobb valószínűséggel kimondhatjuk, hogy Seneca Medeájának elkészítésében az Euripides Medeája szolgált alapul és ha Seneca ezt más forrásokkal contaminálva használta is fel, miként a Phaedraban Euripides Hippolytus velatusa, úgy itt az Euripides Medeája játszotta a főszerepet.

PHOENISSAE.

Mielőtt a Phoenissaenek Euripideshez való viszonyát vizsgálnók, szükséges a Seneca tragédiájának szerkezeti összefüggésében fölmerült kérdésekről is megemlékezni. Ugyanis a Phoenissae, vagy egyes codexekben Thebais cím alatt fennmaradt tragédia csak töredékekből áll. És némelyek azt tartják ezekről, hogy nem egy összefüggő tragédiának a részei; mások azonban együvé tartozóknak vélik. Vizsgáljuk meg tehát mi is, hogy melyik kérdésnek adhatunk igazat és aszerint igyekezzünk azután a darabnak Euripideshez való viszonyát megállapítani.

A fennmaradt tragédia a következő részekből áll. 1. Oedipus és Antigone elhagyták Thebaet; Oedipus a szenvedésektől megtörve öngyilkos akar lenni (1—50). Antigone ezzel szemben arról akarja meggyőzni atyját, hogy a szenvedéseket él kell viselni (51—319.) 2. Oedipus és Antigone a Cithaeron hegyén időznek. Antigone kéri Oedipust, miután egy követ megjelent,¹ hogy vessen véget a testvérek, Eteocles és Polynices viszálykodásának (320—329.) Erre Oedipus felingerül és fiai ellen szitkozódásokban tör ki. (330—362). 3. Jocasta és Antigone Thebaeaban vannak. Egy szolga hírül hozza, hogy a két testvér harcra álltak ki egymás ellen (363—402). A szolga és Antigone kérésére Jocasta elrohan, hogy megakadályozza a harcolni készülő feleket (403—442). 4. Jocasta hosszasan esedezik gyermekeihez; (443—477) könyörgését Polynices csak ritkán szakasztja meg ingerült szavaival (443—650) s a töredék végén Eteocles is mond egy pár szót anyja esedezéseire (650—664).

Csakugyan ezeket a töredékeket két csoportba lehet osztani. Az elsőben Oedipus és Antigone játszik a szerepet, mely a Cithaeron hegyén történik, a másodikban pedig a fiait békítő Jocasta. Ez a jelenet már Thebaeaban megy végbe. S így már némelyek magában a színváltozásban is okot találtak arra nézve, hogy ez a két rész nem egymáshoz tartozik. Azonban ez nem lehet elég alapos ok, mert amint tudjuk, az Aeschylus Eumenidesciben is van színváltozás.² Már inkább számbavehetők Leonak az érvei, aki a két részben feltűnő ellentmondásokat vesz észre.³ Azonban az ellentmondásokra nézve Braunnál megtaláljuk a feleletet. Leo nem is lát egyebet ezekben a töredékekben, mint bizonyos szónoki gyakorlatokat, amelyekhez egyrészt Sophocles Oedipus Coloneusa, másrészt Euripides Phoenissae-je szolgáltatta a situációt.⁴ Ezzel szemben Birtnek az a véleménye, hogy ezek a töredékek egy teljes tragédiának a részei, melyeket, mint rhetori exceptumokat szedhettek ki a teljes tragédiából.⁵ És megkísérelte a tragédiát rekonstruálni is. Schanz az 1—362. 362—664. terjedő két részt külön tragédiák fragmentumainak veszi. Ribbeck pedig három különálló részt különböztet meg bennük.⁶ És szerinte az első rész Sophocles Oedipus Coloneusával mutat rokonságot, az utolsó pedig Euripides Phoenissaejével. Ezeken kívül még többen vitatkoztak az egység lehetősége vagy lehetetlensége mellett,⁷ ezeket mint a legszámottevőbbeket említettem

¹ A kiadók egy része nem fogadja el a követ megjelenését. Így Leo 10. old. Peiper, Richter. Ellenkezőleg Gronov.

² Valószínű, hogy Seneca tragédiái csak könyvdramák voltak és a színváltozás így semmiféle nehézséget sem okozott.

³ L. 75. old.

⁴ L. 82. old.

⁵ L. Neue Jahr Bücher 1911. 5. Heft.

⁶ A római költészet története III.

⁷ Azért tette Peiper-Richter kiadása azt a megjegyzést: Quondam huic Sphingi suus existet Oedipus.

fel. Én elfogadom azoknak a nézetét, akik a töredékek egységét vitatják és ebben a tekintetben főleg Braunnal értek egyet,¹ aki igen meggyőzően kimutatta a töredékek összefüggését. Csak abban nem egyezem meg vele, hogy a dráma teljesen Euripides Phoenissae-ja után készült.

Nem lesz fölösleges itt Braun nézetét ismertetnem, amelyhez azután a magam megjegyzéseit is hozzá fogom fűzni.

Braun szerint a Seneca Phoenissae-jának első felvonása eltér az Euripides Phoenissae-jétől abban, hogy míg Seneca Oedipust Antigonével együtt még a testvérharc előtt a Cithaeronra helyezi, Euripidesnél csak a testvérharc után száműzi Oedipust Creon. De azért ezen a helyen is észreveszi Braun Euripides hatását.

1—2. Oed.:

caeci parentis regimen ac fessi unicum
patris levamen

51—53. Ant.:

vis nulla genitor a tuo nostram manum
corpore resolvat; nemo me comitem tibi
eripiet umquam.

76. Ant.:

Si moreris, antecedo, si vivis, sequor.

80—81. Oed.:

Unde in nefanda specimen egregium domo?
unde ista generi virgo dissimilis suo?

138—139. Oed.:

ego ipse, victae spolia qui Sphingis tuli,
haerebo, fati tardus interpres mei.

244—247. Oed.:

fata quis tam tristia
sortitus umquam? videram nondum diem
uterique nondum solveram clausi moras:
et iam timebar.

V. ö. 247—253.

1708—1709. Oed.:

ἀλλ' εἴα τυφλῷ τῷδ' ὑπηρεταί πατρί,
ἐπεὶ προθυμαὶ τήσδε κοινοῦσθαι φυχῇς

1616. Oed.:

τίς ἡγεμόν μοι ποδὸς ὁμαρτήσαι τυφλοῦ;

1679. Ant.:

συμπαύσομαι τῷδ' ἀθλιωτάτῳ πατρί.

1681. Ant.:

καὶ ζωνθανοῦμαι γ', ὥς μάθης περαιτέρω.

1683. Oed.:

ὦ θύγατερ, αἰνῶ μὲν σε τῆς προθυμίας

88. nevelő:

ὦ κλεινὸν οἴκοις Ἀντιγόνη θάλας πατρί.

1728—1731. Oid.:

ὅδ' εἰμὶ μοῦσαν ὅς ἐπὶ καλ-
λίνικον οὐράνιον ἔβαν
[μεῖζο] παρθένου κόρας
αἰνέειν ἀσύνετον εὐρών.

1596—1598. Oed.:

ὦ μοῖρ', ἀπ' ἀρχῆς ὥς μ' ἔφυσας ἄθλιον
ὄν καὶ πρὶν εἰς φῶς μητρὸς ἐκ γονῆς μολεῖν,
ἄγρικον Ἀπόλλων Λαῖψ μ' ἐθέσπισε
φονέα γενέσθαι πατρὸς ὦ τάλας ἐγώ.

¹ Rhein. Mus. XX. 1865.

253—256. Oed.:

illo teste damnavit parens
calidosque teneras transsuit ferro pedes
et in alta nemora pabulum misit feris
avibusque saevis, quas Cithaeron noxius
cruore saepe regio tincta salit,
sed quem deus damnavit, abiecit pater,
mors quoque refugit.

261—262. Oed.

genitorem adortus impia stravi nece.
hoc alia pietas redimet? Occidi patrem,
sed matrem amavi.

280—284. Oed.:

spernitur pacti fides,
hic occupato cedere imperio negat!
ius ille et icti foederis testes deos
invocat et Argos exul atque urbes movet
Graias im arma.

23—26. Joc.:

γνούς ταμπλάκημα τοῦ θεοῦ τε τὴν φάτιν
λειμῶν' ἐς Ἥρας καὶ Κίθαιρῶνος λέπας
δίδοσι βουκόλοισιν ἐκθεῖναι βρέφος
σφυρῶν σιδήρῳ κέντρα διαπεύρας μέσον

1602—1604. Oed.:

πέμποι δέ με
μαστὸν ποθοῦντα θηρσὶν ἄθλιον βοράν
οἷ σῶζόμεσθα.

1608—1609. Oed.:

κατάνων δ' ἐμαυτοῦ πατέρ' ὁ δυσδαίμων ἐγὼ
εἰς μητρὸς ἦλθον τῆς ταλαιπώρου λέχως

71—79. Joc.

ῥυμβάντ' ἔταξαν τὸν νεώτερον πάρος
φεύγειν ἐκόντα τήνδε Πολυνείκην χθόνα,
'Ἐτεροκλῆα δὲ σὴν περ' ἔχειν μένοντα γῆς
ἐμαυτὸν ἀλλάσσοντ'. ἐπεὶ δ' ἐπὶ ζυγοῖς
καθέζεσθ' ἀρχῆς, οὐ μεθίσταται θρόνων
φυγάδα δ' ἀπωθεῖ τῆσδε Πολυνείκην χθονός,
ὁ δ' Ἄργος ἐλθὼν, κῆδος Ἀδράστου λαβὼν,
πολλὴν ἀθροίσας ἀσπίδ' Ἀργείων ἄγει.'

A Seneca Phoenissaejének második részét, amikor Oedipus megátkozza fiait, Euripides Phoenissae-jének 66—68. soraiból akarja Braun megmagyarázni Senecának abból az eljárásából indulva ki, hogy Seneca a görög mintaképpen csak megemlített részeket gyakran egész jelenetekké alakít át. Ilyenképpen vitte színpadra a Jocastától megemlített történetet is:

πρὸς δὲ τῆς τύχης νοσῶν
ἄρᾳς ἀρᾶται· παισὶν ἀνοσιωτάτως,
θηρσὶ σιδήρῳ δῶμα διαλαχεῖν τέδε.

Azonban itt nem fogadhatom el Braunnak a bizonyítását, mert amint már Ribbeck is megjegyzi, a Seneca Phoenissaejének 1—362. soráig terjedő része Sophocles Oedipus Coloneusával mutat rokonságot. Ott találjuk meg Oedipust Antigonével való vándorlásában, s ott történik meg, hogy midőn Polynices vissza akarja vinni a száműzött Oedipust, ez a legnagyobb átkokat szórja fiaira. És így a Sophocles Oedipus Coloneusával megegyező helyeken több hasonló

¹ Azokat a párhuzamos helyeket, melyeket Braunnál igen erőszakoltaknak találtam, nem idéztem.

gondolatot is találva¹ valószínűnek látszik, hogy itt Sophocles szolgált alapul. De hogy Euripidesszel is több hasonló helyet fedezett fel Braun, annak o'kát abban látom, hogy már a darab második részéhez (362—664) Euripides Phoenissaejét használta fel Seneca és így valamilyen hatása az első részre is lehetett.

De nézzük tovább Braun véleményét. Senecánál a 364—440. sorig terjedő rész azt a jelenetet foglalja magában, hogy Thebaeban Jocasta és Antigone együtt vannak, mikor egy szolga hírül hozza a két testvérnek egymás ellen való fegyverkezését, amire Jocasta a harcolni készülő testvérek közé rohan, Antigone pedig amint a fentmaradt részekből gyanítható, valószínűleg a várban marad, ahonnan a szolgálával megsejlelmi a harcoló sereget.

Ezt a részt Seneca az Euripides Phoenissae-jének két helyéből merítette. A hirnöki jelentést, amelynek hallatára Jocasta fiai közé rohan, Euripidesnél az 1067—1282. sorok között találjuk. Ezt a jelenetet Seneca igen kicsire zsugorította össze. (387—402.) Az a rész pedig, ahol Antigone a sereget szemléli, Euripides drámájának elején lelhető fel, amikor Antigone a vár alatti vitézeket a nevelő kíséretében nézi végig.

A párhuzamos helyek itt a következők :

389—393. követ :

acies in armis ; aera iam bellum cient
septena reges bella dispositi parant.
animo pari Cadmea progenies subit
cursu citato miles hinc illinc ruit.

nudatis adest

401—402. követ :

i, redde amorem fratribus pacem omnibus ;
et impia arma mater opposita impedi

1093—1095. hírvivő :

Λόχους ἐνεμεν ἐπτά καὶ λοχαγέτας
πύλας ἐφ' ἐπτά, φύλακας Ἀργείων θυρός,
σὸς παῖς, ἐφέδρους θ' ἱππότητας μὲν ἱππόταις
ἔταξ' ὀπλίτας θ' ἀσπιδοφόροις ἐπι.

1102 - 1103. hírvivő :

παῖάν θ' ἐ καὶ σάλπιγγας ἐκελεύουσιν ὁμοῦ
ἐκεῖθεν ἐκ τῶν τευχέων ἡμῶν πάρα

1259—1262. hírvivő :

ἀλλ' εἴ τιν' ἀλκὴν ἢ σοφὸς ἔχεις λόγους
ἢ φίλτρ' ἐπωδῶν, στεῖχ', ἐρήτουςν τέκνα
θεινῆς ἀμίλλης, ὥς ὁ κίνδυνος μέγας
καὶ τᾶθλα θεινά

V. ö. még Sen. 398—400 és Eur. 77—80.

¹ V. ö. Sen. Phoen. 27-28 és Soph. Oed. Col. 87-89

29-30	96-98
295	1376
301-302	1356-1357.
	1362-1363
309-310	1367
328-329	391
354-355-362	1371-1374

Továbbá v. ö.

Sen. Phoen. 30-33. 36-37. és Soph. Oed. Tyr. :
1449—1453.
Sen. Phoen. 227. és Soph. Oed. Tyr. 1386-87.

A Seneca darabjának utolsó részében, ahol Jocasta fiait kibékíteni igyekszik, szintén Euripides Phoenissae-jének két része van összevonva. Az egyik rész az, ahol Jocasta a várba behívátja Polynicest, hogy Eteoclesszel békességre bírja, de a fáradozás sikertelen marad (357–636). A másik rész pedig az, amikor a testvérek harcáról szóló híradás után Jocasta elhatározza, hogy fiai közé rohan (1264–1283).

Ennek a két helynek hatását a következő párhuzamok mutatják:

455–457. Joc.:

sancta si pietas placet,
donate matri pacem: si placuit scelus:
maius paratum est; media se opponit parens

464–466. Joc.:

iunge complexus prior
tu qui labores totque perpessus mala
longo parentem fessus exilio vides

515–516. Joc.:

nate post multos mihi
remisse soles

473–474. Joc.:

quo vultus refers
acieque pavidam fratris observas manum?

479–480. Polyn.:

post ista fratrum exempla ne matri quidem
fides habenda est. Joc.: redde iam capulo manum.

505–508. Joc.:

non te duxit in thalamos parens
comitata primos, nec sua festas manu
ornavit aedes, nec sua laetas faces
vitta revinxit;

510–512. Joc.:

hostium es factus gener,
patria remotus, hospes alieni laris
externa consecutus,

535–536. Joc.:

per decem mensum graves
uteri labores

1280–1282. Joc.:

ἔπειγ', ἔπειγε, θύγατερ· ὥς ἦν μὲν φθάσω
παῖδας πρὸ λόγχης, σύμβος ἐν φάει βίος.
θανοῦσι δ' αὐτοῖς συνθανοῦσα κείσομαι.

304–307. Joc.:

ὦ τέκνον
χρόνῳ σὸν ὄμμα μυρίαῖς ἐν ἡμέραις
προσεῖδον. ἀμφίβαλλε μα-
στὸν ὠλέναισι ματέρως

454–456. Joc.:

σχάσον δὲ δεινὸν ὄμμα καὶ θυμοῦ πνοάς.
οὐ γὰρ τὸ λαϊμότιμητόν εισορᾷς κάρα
Γοργόνος, ἀδελφὸν δ' εισορᾷς ἤκοντα σόν.

272–274. Polyn.:

πέποιθα μέντοι μητρὶ καὶ πέποιθ' ἄμα,
ἥ τις μ' ἔπεισε δεῦρ' ὑπόσπονδον μολεῖν
ἀλλ' ἐγγυὲς ἀλκή.

344–346. Joc.:

ἐγὼ δ' οὔτε σοι πυρὸς ἀνήψα φῶς
νομίμον ἐν γάμοις
ὥς πρέπει ματέρει μακαρίᾳ.

337–340. Joc.:

σὲ δ', ὦ τέκνον, καὶ γάμοις δῆ
κλύω ζυγέοντα παιδοποιὸν ἄνδρα
ξένοισιν ἐν δόμοις ἔχειν
ξένον τε κῆδος ἀμφέπειν,

355. karvezetö:

δεινὸν γυναιξὶν αἱ δι' ὠδῶν γοναί.

586. Polyn. :

ut profugus errem semper? ut patria arcear,

597—598. Polyn. :

arbitria thalami dura felicitis feram

humilisque socerum lixa dominantem sequar,

in servitutem cadere de regno grave est

592—593. Polyn. :

regia frater mea

habitet superbus.

575—576. Joc. :

adulta virgo, mixta captivo gregi,

Thebana nuribus munus Argolicis eat?

662—664. Polyn. :

pro regno velim

patriam, penates coniugem flammis dare,

imperia pretio quolibet constant bene.

387—389. Joc. :

καὶ δι' σ' ἐρωτῶ πρῶτον ὦν χρῆζω τυχεῖν
τί τὸ στέρεσθαι πατρίδος; ἢ κακὸν μέγα;

Polyn.: μέγιστον

391—392. Polyn. :

ἐν μὲν κρείστων, οὐκ ἔχει παρρησίαν.

Joc.: θοδύλου τόδ' εἴπαρ, μὴ λέγειν ἃ τις φρονεῖ.

482—483. Polyn. :

ἀλλ' ἔχει

τυραννίδ' αὐτὸς καὶ θόμων ἐμὸν μέρος.

564—565. Joc. :

ἔφη δὲ πολλὰς αἰχμαλωτίδας κόρας

ῥίψα πρὸς ἀνδρῶν πολεμίων πορθομένων.

521—525. Eteoll. :

πρὸς ταῦτ' ἴτω μὲν πῶρ, ἴτω δὲ ψάσσανα,

ζεύγνυσθε δ' ἱπποὺς, παθία πέμπλαθ' ἀρμάτων

ὥς οὐ παρήσω τῷδ' ἐμὴν τυραννίδα.

εἴπαρ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι

καλλίστον ἀδικεῖν. τάλλα δ' εὐσεβεῖν χρεῶν¹

V. ö. még 504—506.

A párhuzamos-helyek alapján azt következteti Braun, hogy Seneca az egész darabot Euripides Phoenissaeje után alkotta meg. A fennmaradt két rész (1—362. és 363—664) között pedig a kapcsolatot olyképen gondolja, hogy miután az első részben a Cithaeronon bolyongó Oedipust hasztalanul hitták el Thebaebe a testvérek kibékítésére, maga Antigone jött el Thebaebe s atyját egyedül hagyta hátra. Így azután a második részben (363—664) a szín. megváltozásával Antigone-t már Thebaeben találjuk.

Braun azt gondolja, hogy a darabot maga Seneca sem fejezte be, s ennek okát a következőkben látja: Seneca egy másik tragédiáját az Oedipust Sophocles Oedipus tyrannusa után dolgozta ki. Sophoclesnek pedig ebben a darabjában Oedipus, mikor megtudja, hogy saját anyját vette feleségül és saját apjának lett

¹ Braunnak egy néhány párhuzamos helyét, mivel igen erőszakoltaknak látszottak, ebben a felsorolásban kihagytam. Így Sen. 467—469. Eur. 265—268; Sen. 589—592. Eur. 481—482; Sen. 563—567. 571. 580—581. Eur. 571—576; Sen. 645—647. Eur. 551—553; általában a párhuzamos helyek összeállítását új vizsgálódás tárgyává tettem.

V. ö. még 420—421. Joc.: quis me procellae turbine insano vehens volucer per auras ventus aetherias ager?

163—164 Ant.: ἀνερώσας εἶθε θρόμον νεφέλας ποσὶν ἐξανύσαιμι δι' αἰθέρος·

a gyilkosa, magát megvakítva azonnal számkivetésbe megy, Jocasta pedig megöli magát. Seneca tehát az ő Oedipusában szintén ezt a tartalmat követte. A Phoenissae című darabját már Euripides Phoenissae-je után akarta megalkotni. Euripidesnek azonban ebben a darabjában Oedipust még a testvérek harca alatt is Thebaeben találjuk és Jocasta is csak fiai halálakor vet véget életének. Ezt Euripides azért alakíthatta így, mert az ő Oedipusában az események ennek megfelelően történtek és a szörnyű násznak kitudódása után Jocasta nem is lett öngyilkos. Azonban Senecánál mennyire nevetséges lett volna, hogy Jocasta, aki már az Oedipusban megölte magát, most fiai békítésénél újra szerepeljen. Seneca igyekezett úgy alakítani az Euripides Phoenissae-je után dolgozott darabját, hogy az a Sophocles után készült Oedipusnak megfelelően; ez sikerült is egy darabig, de amikor Jocastát kellett szerepeltetni, aki az Oedipusban már egyszer meghalt, az olyan nehézségekbe ütközött, amelyből a kivezető útát lehetetlen volt megtalálni. Így a darab befejezetlenül maradt.

Én azonban Braun véleményét némileg másképp kívánom módosítani. Ha Seneca tisztán az Euripides Phoenissae-jét akarta volna átdolgozni, azt már előre kellett volna látnia, hogy a Jocasta szerepeltetésével meg fog akadni. Ő az új darabot, két görög darab, a Sophocles Oedipus Coloneus-ának¹ és Euripides Phoenissae-jének contaminálása útján akarta megszerkeszteni. Arra pedig ebben az esetben még nem gondolt, hogy egy megfelelő megoldást nem fog majd találni. És mikor kísérletet tett az euripidesi Phoenissae Jocastájának szerepeltetésével, belátta, hogy ilyen ellentétekbe nem keveredhetik. És így a munkát inkább befejezetlenül hagyta.

Ami már most a munkának az Euripideshez való viszonyát illeti, arra itt még egyszer röviden megjegyzem, hogy az nemcsak Euripides Phoenissae-je, hanem részben Sophocles Oedipus Coloneusa után készült, de itt is, mint az előbbi tragédiákban, a Phaedrában és a Medeában, Euripidesnek volt a legnagyobb hatása.

TROADES.

Az eddig tárgyalt Seneca darabok közül az egy Hercules furens kivételével mindeniknél rámutattunk arra, hogy Seneca a főforrásul használt euripidesi darab mellett még más forrásokból is merített.² Azonban e másodrendű források közül a maga teljességében egy sem maradt reánk, a Phaedrára vonatkozólag pedig éppen az elsőrendű forrás Euripides Hippolytus velatusa veszett el, s így a különböző források alapján létrejött darabból a contaminációra nem lehetett teljesen

¹ Hogy az első részben Oedipus Coloneusát lehet föltalálni, arra a 42. oldalon mutattam rá.

² Így a Phaedrában Euripides első Hippolytusa mellett a második Hippolytusból, a Medeában Oyidius Medeájából, a Phoenissaeiben Sophocles Oedipus Coloneusából.

biztos következtetést vonni. A Troadesszel azonban úgy áll a dolog, hogy az a két euripidesi darab, a Troades és a Hecuba, amelyeket Seneca e tragédiájának megírásánál egyéb források mellett szintén fölhasznált, teljesen épen, maradt reánk. Így most már itt tisztán ki lehet mutatni, miképen járt el Seneca a két darab fölhasználásánál. Azonban e két euripidesi forrás mellett Leo Welcker nyomán még két sophoclesi tragédia hatására is rámutat. Sophoclesnek azonban ez a két tragédiája, Polyxena és Captivi, nem maradt reánk és így föltevésünket, mivel e két forrás és a Seneca Troadesének hasonló részeiben a rokon gondolatokat nem tudjuk kimutatni, nem lehet megerősíteni. Azután Sophoclesnek ezt a két tragédiáját Accius is átdolgozta, a Polyxenát Troades a Captivit pedig Astyanax címen.¹ Így azután Sophocles hatásának eldöntésében még több kétségünk merülhet föl; ennél fogva nem is találom érdemesnek a Sophocles tragédiáival való tüzetesebb foglalkozást, hanem a Seneca darabját csak a fenmaradt két euripidesi darabbal fogom összehasonlítani. Az összehasonlításban pedig azt hiszem, az lesz a leghelyesebb eljárás, hogy a Seneca darabjának tartalmán végig menve, mindig rámutatunk az egyes részletekben, hol az Euripides Hecubájának, hol a Troadesének hatására. S eközben a megfelelő helyeken röviden még a Sophoclesnek tulajdonított hatást is megemlíthetjük.

Seneca Troadesének első fölvonásában Hecuba Troja sorsát siratja s a trójai nőknek görög kézbe való jutása miatt kesereg (1—66). Hecuba és a trójai nők között váltakozó kardal Hectort és Priamust siratja el. S boldognak mondják a Troia pusztulásakor meghalt Priamust. (67—164.)

E résszel Euripides Troadesének elejét vethetjük össze. Igaz ugyan, hogy itt a darabot Poseidon nyitja meg, de ő is Apollóval együtt épített városának elvesztét fájlalja. Pallas Athena arra kéri, hogy büntesse meg az ellene vétkező görögöket és ne engedjen nekik szerencsés hazamenetelt (1—97). Ezután fellép Hecuba és a karral együtt Trója veszedelméről és saját szomorú sorsáról énekel. A kar másik fele arról értesít, hogy az elfogott nőket kisorsolták a görög vezéreknek és elsorolja, hogy milyen vidékekre fognak majd eljutni. (98—234.)

Közös tárgya tehát az itt elmondott két részletnek Troia vesztének fájlalása és a trójai nőknek idegen fogságba jutása. Nézzük tehát, hogy e két részben milyen párhuzamos helyek találhatók²:

¹ Mindezekre vonatkozólag l. Leo 172. old.

² A párhuzamos helyeket nagyobbbrészt Kont J. Seneca tragédiái című értekezésében is megtalálhatni. Braun Wilh. de Senecae fabula, quae inscribitur Troades, gymn. Progr. Wesel 1870. c. értekezése szintén felsorolja a párhuzamos helyeket, de ehhez a munkához nem sikerült hozzájutnom.

Troad. 1—4. Hec.:

quicunque regno fidit et magna potens
dominatur aula, nec leves metuit deos,
animumque rebus credulum laetis dedit;
me videat et te, Troia.

Troad. 6—7. 15—19. Hec.:

...columen eversum occidit
pollentis Asiae, caelitem egregius labor...
en alta muri decora congestis iacent
tectis adusti regiam flammae ambiunt;
omnisque late fumat Assaraci domus,
non prohibet avidas flamma victoris manus
diripitur ardens Troia.

Troad. 26—27. Hec.:

spolia populator rapit
Dardania. praedam mille non capiunt rates.

Troad. 44—46. Hec.:

vidi exsecrandum regiae caedis nefas
ipsasque ad aras maius admissum scelus
Aiacis armis.

Troad. 57—62. Hec.:

dominum, ecce, Priami muribus et gnatis legens
sorbitur urna, praeda quem vilis sequar?
hic Hectoris coniugia despondet sibi;
hic optat Heleni coniugem; his Antenor
nec deest tuos Cassandra, qui thalamos petat
mea sors timetur.

Troad. 99—101. Hec.:

τάδε καὶ βασιλεῖς ἐπιμεν Τροίᾳ
μεταβάλλοιμ' ὁκίμοιο; ἀνέχου.

Troad. 4—9. Poseid.:

ἔξ οὗ ἀμπεῖ τήνδε Τρωικὴν χθόνα
Φοῖβός τε καὶ γὰρ λαίνοιο; πόρκοιο; πέρι;
ὀρθοῖσιν ἐθεμεν κανόσιν, οὐποτ' ἐκ φρεσὶν
εὐνοῖ' ἀπέστη τῶν ἐμῶν Φρυγῶν πόλει,
ἣ νῦν καπνοῦται καὶ πρὸς Ἀργείοιο; θυρῶς
ἐλῶλε; παρθρηθεῖς.

Troad. 18—19. Poseid.:

πολύς δὲ χρυσὸς Φρύγιά τε σκυλεύματα
πρὸς ναῶς Ἀχαιῶν πέμπεται.

Troad. 16—17. Poseid.:

πρὸς δὲ κρηπίδων βάθροιο;
πέπτωκε Πρίαμος Ζηγὸς Ἑρκαίου θανάων.

Troad. 28—29. 41—46. Poseid.:

πολλοὶς δὲ κωκυτοῖσιν αἰχμαλωτιδῶν
βοᾷ Σκάμανδρος δεσποτίας κληρουμένων...
καὶ τὰς μὲν Ἀρκάς, τὰς δὲ Θεσσαλὰς λείψ
εἴληχ' Ἀθηναίων τε Θησεΐδαι πρόμοιο;
ἦν δὲ παρθένον
μεθ' ἧν Ἀπόλλων δρομάδα Κασσάνδραν ἄναξ
τὸ τοῦ θεοῦ τε παραλιπὼν τότε; εὐσεβὲς
γαμῆ βιαίως σκότιον Ἀγαμέμνων λείψ.

Troad. 190—191. Hec.:

τῇ δ' ἂν τλάμων
ποῦ πᾶ γαίης δουλεύσω γράψ;

Ez utolsó idézetben, ha nem is oly nagyon hasonló a párhuzam, azért mégis felfedezhetjük benne az Euripidesszel való összefüggést.¹

A latin darab második felvonásában Talhybius elmondja, hogy Achilles árnya Polyxenának Pyrrhus által való feláldozását kérte és a görögök csak így jutnak vissza hazájukba. (164—202). Pyrrhus követeli az áldozatot, de Agamemnon nem akarja megengedni (203—359). A felszólított Calchas pedig úgy dönt, hogy még a gyermek Astyanaxot is le kell dobni a várfaláról (360—370). A kar a halál utáni életről elmélkedik. (371—400).

¹ V. ö. még Sen. Troad. 128—129 és Eur. Hec. 21—22.

Ezzel a felvonással egyező motívumokat már nem az Euripides Troadesében, hanem a Hecubájában találunk (59—154). Csakhogy Hecubában nem Talthybius mondja el Achilles megjelenését, hanem Hecuba adja tudtunkra, hogy álmában megjelent neki Achilles árnya s a kar ezután értesíti, hogy Achilles csakugyan megjelent és Polyxena feláldozását kérte. Seneca a Talthybiusnak adott szerepet valószínűleg innen vette, mutatja ezt az is, hogy Talthybius is idézi Achilles szavait, s Euripidesnél a kar szintén hasonlóan cselekszik. (Eur. 114—115. Sen. 190—195.)

A Pyrrhus és Agamemnon közötti szóviszálynak csíráját szintén megtalálhatjuk Euripides Hecubájában, mivel Agamemnon itt sem akart beleegyezni a leány föláldozásába, csak hogy míg itt Odysseus játszta a békéltető szerepet, addig Senecánál Calchast szőlítették föl a döntésre!

A második felvonásból Euripides Hecubájával a következő jeleneteket lehet párhuzamba állítani:

Troad. 166—167. Chor.

quae causa ratibus faciat et Danaïs moram
effare.

Troad. 179—183. Talth.:

et hiatus Erebi pervium ad Superos iter
tellure fracta praebet ac tumulum levat.
emicuit ingens umbra Thessalici ducis,
Trheicia qualis arma proludens tuis
iam, Troia, fati stravit...

Hec. 109—112. Chor.:

...τόμβου δ' ἐπιβᾶς
οἷσθ' ὅτε χρυσέοις ἐφάνη σὺν ὀπλοῖς,
τὰς πονοπέρους δ' ἔσχε σχεδίας
λαίτρη προτόνοις ἀπερειδομένας...

¹ Leo (172. old.) Welcker nyomán úgy véli, hogy a Pyrrhus és Agamemnon közti viszályt Seneca Sophocles Polyxenájából vette át, mivel a darab egy fennmaradt fragmentumából (479.) azt lehet gyanítani, hogy Agamemnon és Pyrrhus között viszálykodás folyt le Polyxena feláldozása miatt. — Achillesnek az árnya pedig ebben a sophoclesi darabban a színen is megjelent. Azonban az illető fragmentumról:

οὐ γὰρ τις ἂν δύναιτο προφάτης στρατοῦ
τοῖς πᾶσιν εἶπαι καὶ προσαρκεῖναι χάριν

nem tudhatjuk, hogy kétségkívül Agamemnon intézte éppen Pyrrhushoz, s így a Sophocles Polyxenájának hatása nem lehet teljesen bizonyos. Azt azonban, hogy az Euripides Hecubájában Agamemnonnak csak megemlített ellenszegülését Seneca Euripidestől vehette át, igazolja Senecának az a többször tapasztalt eljárása, hogy a görög mintaképekben csak elmondott dolgokat eljátszott jelenné változtatott.

Troad. 190—192. Talith.:

implevit omne litus irati sonus:
„ite, ite inertes manibus meis debitos
auferte honores...”

195—196.

„desponsa nostris cineribus Polyxena
Pyrrhi manu mactetur et tumulum riget“

Troad. 208—210. Pyrrh.:

...iam suum cuncti duces
tulere pretium, quae minor merces potest
tantae dare virtuti?

Troad. 292—293; 295—299. Pyrrh.:

nullumne Achilles praemium manes ferrent?
Agam. ferent et illum laudibus cuncti canent;

quod si levatur sanguine infuso cinis
opima Phrygii colla caedantur gregis
fluatque nulli flebilis matri cruor.
quis iste mos est, quando in inferias homo est
impensus homini.

(V. ö. még Sen. Troad. 407—408. és Eur.
Troad. 631.)

Hec. 113—119. Chor.:

τάδε θωύσσων

„ποῖ θῆ, Δαναοί, τὸν ἐμὸν τύμβον
στελλέσθ' ἀγέραςτὸν ἀφέντες;“
πολλῆς δ' ἔριδος ξυνέκαισε κλύδων,
δόξα δ' ἐχώρει διχ' ἂν Ἑλλήνων
στρατὸν αἰχμητὴν, τοῖς μὲν διδόναι
τύμβῳ σφάγιον, τοῖς δ' οὐχὶ δοκοῦν.

V. ö. még Hec. 40—41. Polyd. árnya:

αὐταὶ τ' ἀδελφὴν τὴν ἐμὴν Πολυξένην
τύμβῳ φίλον πρόσφαγμα

Hec. 260—263. Hec.:

πότερα τὸ χρεὶν σφ' ἐπήγαγ' ἀνθρωποσφαγεῖν
πρὸς τύμβον, ἐνθα βουθυτεῖν μᾶλλον πρέπει;
ἢ τοὺς κτανόντας ἀνταποκτείνειν θέλων
εἰς τὴν δ' Ἀχιλλεύς ἐνδίκως τείνει φόνον;

Seneca darabjának harmadik felvonását forrás tekintetében több görög tragédiával hozhatjuk kapcsolatba. De hasonlóság dolgában leginkább az Euripides Troadeséről lehet szó.

A harmadik felvonásban Andromacha a vele levő öregnek elmondja álmát: megjelent Hector és kérte, hogy rejtsse el valahova Astyanaxot. Andromacha a fiút Hector sírjába rejti. (409—523). Ezután megérkezik Ulixes, hogy a gyereket magával vigye, hogy majd a várfalról a mélységbe dobják. Andromacha csak akkor árulja el a gyerek hollétét, mikor Ulixes ravaszságból Hector sírját akarja szétrombolni. Az anya keservesen búcsuzik el fiától (524—813). A kar azoknak a helyeknek földrajzi felsorolásába kezd, ahova közülök egyik vagy másik fog-ságba fog jutni. 814—860.

A görög forrásokat illetőleg a baljóslatú álom motívumát Euripides Hecubájában is megtaláljuk. Azonban itt Euripidesnek csak annyi jelentősége van, hogy fölkeltette Senecában is a gondolatot egy álomlátás alkalmazására. De magában az alkalmazásban Seneca teljesen eltér a görög drámaírótól. Euripidesnél Hecuba álmodik Achilles árnyával, Senecánál pedig Andromacha a Hector árnyképevel.

A gyermek elrejtésének gondolatát, amint Kont I. megemlíti,¹ Euripides An-

¹ Seneca tragédiái. 79. old.

dromachájából vehette Seneca. Ott ugyanis azt látjuk, hogy Andromacha a Molossus-tól származott fiát Molossus és Hermione üldözései elől szintén elrejtteni igyekezik. És az Euripides Andromachájával találunk is egynehány párhuzamos helyet.¹

Azzal a jelenettel, amikor Ulixes jön és Andromachának Astyanax szomorú sorsát föltárja, némileg Euripides Troadesének az a jelenete hasonlítható össze, amelyben Talthybius jön hírül adni Andromachának, hogy a görögök elhatározták, hogy a gyermek Astyanaxot a várból ledobják. (704—794).

Az ide vonatkozó párhuzamos helyek a következők:

Troad. 524—528. Ulix.:

durac minister sortis, hoc primum peto,
ut ore quamvis verba dicantur meo,
non esse credas nostra. Graiorum omnium
procerumque vox est, petere quos seras domos
Hectorea soboles prohibet, hanc fata expetunt.

Troad. 621—623. Ulix.:

nato cares,
quem mors manebat saeva, praecipitem datum
e turre

Troad. 681—682. Androm.:

rumpe fatorum moras,
molire terras, Hector, ut Ulixen domes.

Troad. 812—813. Ulix.:

nullus est flendi modus
abripite propere classis Argolicae moram (sc.
Astyanactem)

¹ Troad. 498—501. Androm.:

quis te locus, quae regio seducta invia
tuto reponat? quis feret trepidis opem?
quis proteget? qui semper, etiam nunc tuos
Hector tuere;

Troad. 577—579. Androm.:

vitam minare, nam mori votum est mihi.
Ulix.: Verberibus, igni, morte cruciatu eloqui
quodcunque celas adiget invitam dolor.

Troad. 703—704. Andr.:

miserere matris unicum afflictae mihi
solamen hic est.

V. ö. még Eur. Hec. 280. Hec.:

ἀντὶ πολλῶν ἐστὶ μοι παραψυχή.

Troad. 709—712. Talthyb.:

Φρυγῶν ἀρίστου πρὶν ποθ' Ἐκτορος δάμαρ
μὴ μὲ στυγίῃς οὐχ' ἐκὼν γὰρ ἀγγελῶ
Δαναῶν τε κοινὰ Πηλεπιδῶν τ' ἀγγέλλματα
κτενοῦσι σὸν παῖδ', ὥς πύθη κακὸν μέγα.

Troad. 720. Talthyb.:

βῆσαι δὲ πύργων θείνσθε Τροικῶν ἄπο.

Troad. 746—747. Androm.:

οὐκ εἶσιν Ἐκτορ, κλεινὸν ἀρπάσας δέρο,
γῆς ἔξανεληθῶν, σοὶ φέρων σωτηρίαν,

Troad. 782—783; 786. Talthyb.:

ἄγε παῖ, φίλιον πρόσωπ' ἄμα μεθεῖς
μητρὸς μογερᾶς βαίνει...
λαμβάνετ' αὐτόν.

Androm. 47—50. Androm.:

ὅς δ' ἐστὶ παῖς μοι μόνος, ὑπεκπέμπω λάθρᾳ
ἄλλους ἐς αἰκούς, μὴ θάνῃ τροβουμένη.
ὁ γὰρ φυτεύσας αὐτὸν οὗτ' ἐμοὶ πάρα
προσωφελήσαι, παιδί τ' οὐδέν ἐστ' ἄπων

Androm. 453—454. Androm.:

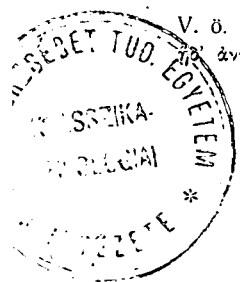
...ἐμοὶ δὲ θάνατος οὐχ' οὕτω βαρὺς
ὥς σοὶ θεδοκται.

Androm. 316—317. Menel.:

ταῦτ' οὖν λογιζομαι, πότῃρα κατθανεῖν θέλεις
ἢ τόνδ' ἐλέσθαι σῆς ἁμαρτίας ὕπερ

Androm. 406—407. Androm.:

εἰς παῖς εἶδ' ἦν μοι λοιπὸς ὀφθαλμὸς βίου.
τοῦτον πτανεῖν μέλλουσιν...

Seneca Troadesének abban a részében, ahol Andromacha a gyermekét kiadva keservesen elsíratja szomorú sorsát, szintén találhatunk párhuzamos helyeket Euripides Troadesének azzal a jelenetével, ahol Talthybius a már meghalt Atyanax holttestével megérkezve Hecuba elé az öreg királyné fájdalmas sirásra fakad. (Sen. 739 - 813. Eur. 1122—1257):

Troad. 739—740. Androm.:

an has ruinas urbis in cinerem datas
hic excitabit? hae manus Troiam erigent?

Troad. 766—767. Androm.:

O dulce pignus! o decus lapsae domus!
summumque Troiae funus! o Danaum timor!

Troad. 775—779. Androm.:

non arma tenera parva tractabis manu,
sparsasque passim saltibus latis feras
audax sequeris: nec stato lustris die
solemne referens Troici lusus sacrum
puer citatas nobilis turmas.ages:

Troad. 792—795. Androm.:

...quid meos retines sinus,
manusque matris? Cassa praesidia occupas
fremitu leonis qualis audito tener
timidum iuvenus applicat latus

Troad. 1160—1161. Hec.:

δέϊσαντες μὴ Τροίαν ποτὲ
περυσσαν ὀρθώσειαν;

Troad. 1164—1165. Hec.:

πόλεως δ' ἁλώσεως καὶ Φρυγῶν ἐφθαρμένων
βρέφος τσσὸνδ' ἐδέϊσας;

Troad. 1209—1212. Hec.:

ὦ τέκνον, οὐχ ἔπποισι νικήσαντά σε
οὐδ' ἡλικίας τόξοισιν, οὐδ' Φρύγας νόμους
τιμῶσιν, οὐκ εἰς πλησμὸν ἄς θηρώμενοι
μητὴρ πατρός σοι προστίθης ἀγῶματα

Troad. 750—751. Androm.:

τί μου δέδραξαι χερσὶ κἀντέχει πέπλων,
νεοσσός ὥσπερ πτέρυγας εἰσπίτνων ἐμάς;

Leo különben azt tartja, hogy Seneca az egész jelenetet, mikor Ulixes a gyereket felkutatja, Sophocles Captivijéből vette át. Azonban sajnos, hogy a darab nem maradt fenn s így itt is, mint a sophoclesi Polyxenánál, csak pusztá gyanítás mellett kell megállapodnunk.

A Seneca harmadik felvonását bezáró kardalt, melyben a nők (814—860) azoknak a helyeknek földrajzi leírását adják, ahova majd rabságba jutnak, Euripides Troadesének rokon tartalmú kardalával vethetjük össze (98—234).

Euripides Troadesének és Hecubájának contaminálása Seneca darabjának a negyedik felvonásában tűnik ki a legérdekesebben. Senecánál a negyedik felvonásban megjelenik Helena és az áldozatra szánt Polyxenát a Pyrrhusszal való nász ürügye alatt a görög táborba akarja csalni (860—877). Andromacha megsejti a cselt és Helena nem is rejtegeti tovább küldetése célját (888—894). Hecuba a sok csapás alatt megtörik s átadja magát Ulixesnek. (955—1009.)

Az Euripides Troadesében Talthybius Cassandrát viszi el Agamemnonnak, s Cassandra egy nászdalt énekel. Tehát a nász dal motivumát szolgáltathatta a latin költőnek a gondolatot Polyxenának a Pyrrhusszal való nászára. Azután Senecánál is ép úgy lesújtja az Ulixesnek kisorsolt Hecubát Polyxena sorsa, mint Euripidesnél a Cassandráé. (234—461).

Azonban Euripides Troadesének ebben a részében Cassandra áll a cselekvény központján, Senecánál pedig Polyxena. A Polyxena szerepeltetését már Euripides Hecubájából vette át Seneca. Ott látjuk, hogy megérkezik Odysseus, hogy elragadja Polyxenát és Hecuba, miután hasztalanul könyörög Odysseusnak, megtörve búcsuzik el Polyxenától (215 – 400).

A Helena szerepeltetését újra a Troadesből vehette át a latin író, mert ott szerepel Helena, amikor Hecuba Menelaos előtt azzal vádolja, hogy minden bajnak ő volt az oka (8060 – 1059).

Senecánál az a jelenet (950—1008), ahol a trójai nők kérdezik Helenától, hogy melyik görög harcosnak sorsolták ki őket, Euripides Troadesének azzal a részével hasonlítható össze, ahol Talthybius elmondja, hogy az egyes trójai nők melyik görög vezérnek jutottak osztályrészül (234—305).

Nézzük tehát, hogy a latin darab negyedik felvonásába miképpen fonódnak az euripidesi Troadesnek és Hecubának gondolatai:

Troad. 891—893. Andr.:

quisquam dubius ad thalamos eat,
quos Helena suadet? pestis, exitium, lues
utriusque populi! cernis hos tumulos ducum?

Troad. 920—923. Hel.:

sin rapta Phrygiis praeda remigibus fui,
deditque domum iudici victrix dea:
ignosce Paridi.

Troad. 942—944. Hel.:

Polyxena miseranda; quam tradi sibi
cineremque Achilles ante maetari suum
campo maritus ut sit Elysio, iubet.

Troad. 945. Andr.:

vide, ut animus ingens laetus audierit necem.

V. ö. 945—948. Eur. Troad. 548—549. sorait is.

Troad. 960—961. Hec.:

...sola nunc haec est super
volum, comes, levamen, adflictae quies.

Troad. 969—970. Androm.:

nos Hecuba, nos, nos, Hecuba lugendae sumus,
quas mota classis huc et huc sparsas feret.

Troad. 975—976. Androm.:

cui famula tradar, ede quem dominum voco?
Hel.: te sorte prima Scyrius iuvenis tulit.

Troad. 891—893. Hec.:

ὄρων δὲ τήνδε φεῦγε, μή σ' ἔλθῃ πόδι.
αἶρεϊ γὰρ ἀνδρῶν ὄμματ', ἔξαιρεϊ πόλεις,
πίμπρησι δ' οἴκους· ὧδ' ἔχει κηλήματα.

Troad. 924; 929—930; 948. Hel.:

ἔκρινε τρισσὼν ζευγὸς ὅδε τρισσῶν θεῶν.
Κύπρις δὲ τοῦμόν εἶδος ἐκπαγλουμένη
θώσσειν ὑπέσχετ' εἰ...
νικᾷ Κύπρις θεά,

Hec. 220—221. Ulix.:

ἔδοξ' Ἀχαιοῖς παῖδα σὴν Πηλεΐδην
σφάξαι· πρὸς ὀρθόν· χῶμ' Ἀχαιΐδου τάφου.

Hec. 213—215. Polyx.:

τὸν ἐμὸν δὲ βίον, λῶβαν λύμαν τ'
οὐ μετακλαίωμαι ἀλλά, θανεῖν μοι
ξυντυχία κρείστων ἐκύρησεν.

Hec. 213—215. Polyx.:

ἦδ' ἀντὶ πολλῶν ἐστὶ μοι παραψυχή,
πόλις τιθήνη βράκτρον ἡγεμῶν ἐδοῦ.

Troad. 677—678. Androm.:

καὶ νῦν ὀλωλας μὲν σὺ, ναυοθλοῦμαι δ' ἐγὼ
πρὸς Ἑλλάδ' αἰχμάλωτος εἰς δοῦλον ζυγόν.

Troad. 240; 243. Talthyb.:

ἦδῃ κατελήρωσθ', εἰ τόδ' ἦν ὑμῖν φόβος.
κατ' ἀνδρ' ἐκάστη κοῦχ ὁμοῦ λελόγγατε.

Troad. 977—978. Androm.:

Cassandra felix! quam furor sorte eximit
Phoebusque. Hel. regum hanc maximus rector
tenet.

Troad. 979—980. Hec.:

estne aliquis, Hecubam qui suam dici velit?
Hel.: Ithaco obtigisti praeda nolenti brevis.

Troad. 271—272. Hec.:

τί θ' ἡ τοῦ καλχηυστοῦτος Ἑκτορος δάμαρ,
'Ἀνδρομάχα τάλαινά, τίς ἔχει τὸχαν;

Troad. 273. Talthyh.:

καὶ τήνδ' Ἀχιλλέως ἔλαβε παῖς ἑξαίρετον.

Troad. 247-248. Hec.249. Talthyb. 253-254. Hec.:

τοῦμόν τις τίς ἔλαχε τέκος. ἔνεπα,
τλάμονα Κασάνδραν;
ἑξαίρετόν κιν ἔλαβεν Ἀγαμέμνων ἀναξ.
ἡ τάν τοῦ Φοῖβου παρθένον, ἧ γέρας ὁ
χρυσόκλεμας ἔδωκ' ἄλεκτρον ζῶάν;

Troad. 275—277. Hec.:

ἐγὼ δὲ τῷ πρόπολος ἄ τριτοβάμονος χειρὶ
θευομένα βᾶκτρον γραιψὶ κάρη;
Talthyb.: Ἰθάκης Ὀδυσσεὺς ἔλαχ' ἀναξ
δοῦλὸν σ' ἔχειν.

Érdekes, hogy Senecánál az egész felvonásban Polyxenának egyetlen egy szava sincs. Weil szerint ez azért történt, mert Seneca meg akarta tartani azt a szabályt, hogy a színpadon egyszerre három színésznel többnek nem volt szabad beszélnie. S a szabályt úgy igyekezett Seneca a saját előnyére kihasználni, hogy Polyxena bátor viselkedését sorsának néma türésevel jellemezte.²

A latin tragédia utolsó felvonását a hírnök jelentése alkotja, aki hírül hozza, hogy Astyanax maga ugrott le a várfalról. S azután részletesen elbeszéli, hogy a fiu milyen szörnyen zúzódot össze. Majd szól a hírnök Polyxenának a feláldozáskor bátor és elhatározott viselkedéséről. Hecuba nem is tudja, hogy a két csapás közül melyiken keseregjen. Midőn a hírnök indulásra szólítja föl a trójai nőket (1055—1178).

Az Astyanax történetének megfelelő részletet Euripides Troadesében találjuk, ahol Thalthybius megérkezik a halott Astyanax testével és átadja Hecubának eltemetés végett. (1122—1257). Polyxenának a feláldozását pedig Euripides Hecubájában Talthybius hozza hírül Hecubának (484—624)

Az utóbbi Euripidesi darabbal a következő párhuzamoshelyeket vethetjük össze:

Troad. 1063—1064. Hír.:

mactata virgo est, missus e muris puer,
sed uterque letum mente generosa tulit

Hec. 548—549. Talthyb. idézv. Polyx. szavait

„ἐκοῦσα θνήσκω μῆτις ἀψήγαι χρόος
τοῦμοῦ παρῆξ γὰρ θέρην εὐκαρδίως.

¹ Revue archeologique 1865. I. 21—35.

² Hasonló esetet Aischylus Leláncolt Promethaeusában és Niobéjában (L. Arist. Békák) találunk. Sophoclesnek a Polyxenájában bizonyára nem volt a hősnő néma személy.

Troad. 1065—1067. Androm. :

expone senem caedis et duplex nefas
persequere, gaudet magnus aerumnas dolor
tractare totas. cede et enarra omnia.

Troad. 1120—1121. Hírñ. :

idem ille populus aliud ad facinus redit
tumulumque Achillis.

V. ö. még 1125—1126.

Troad. 149—151. Hírñk :

atque alte edito
iuvenis paterni vertice in busti stetit,
audax virago non tulit retro gradum.

Troad. 1154—1156. Hírñ. :

.....Pyrrhus ad caedem piger
ut dextra ferrum penitus exacta abdidit
subitus recepta morte prorupit cruor

Hec. 516—517. Hec. :

ἡ πρὸς τὸ θείον ἡλθεῖθ' ὥς ἐχθράν, γέρον,
κτείνοντες; εἰπέ καίπερ οὐ λέξων φίλα

Hec. 521—522. Talthyb. :

παρὴν μὲν ὄχλος πᾶς Ἀχαιῶν στρατοῦ
πλήρης πρὸς τὸ μῦθον σὺς κόρης ἐπὶ σφαγῆς.

Hec. 253—254. Talthyb. :

λαβὼν δ' Ἀχιλλεύς παῖς Πολυξένην χερσὶ
ἔσθησ' ἐπ' ἄκρου χόματός

Hec. 566—568. Talthyb. :

ὁ δ' οὐ φέλων τε καὶ θέλων οἴκῳ κόρης
τέμνει σιδήρε' πνεύματος διαρροάς.
κρούσει δ' ἐχώρου.

Senecának ez a darabja oly nagy esemény-csoportot ölel föl, hogy mint tragédia egy szerves egésznek nem alkothat. Ennek az oka pedig az volt, hogy Euripidesnek épen azt a két darabját próbálta meg itt Seneca contaminálni, amelyek a görög költőnek is inkább episodok összefűzéséből állanak. A két darab közül Seneca mindegyiket egyformán fölhasználta, amint a darab tárgyalása folyamán azt kimutattuk és hogy mennyire egyenlő szerepe van a Seneca darabjában a két Euripidesi darabnak, mutatja a kéziratoknak az az ingadozása, amely szerint a kéziratok egy része Troades, másrésze pedig Hecuba címen tartotta fenn ezt a Seneca tragédiát.

Seneca viszonyát Euripideshez ebben az öt darabban igyekeztem behatóan tárgyalni. Még a Thyestes volna az a darab, amelyet vele kapcsolatban megemlíthetnénk. De ha a görög költőnek e hasonló tárgyat feldolgozó tragédiája fenn maradt volna is, a'kor sem lehetne a latin darabra tett hatását pontosan eldönteni, mert ezt a tárgyat Sophocles is, a latin trag. írók közül pedig Accius és Varius is feldolgozták s így igen bajos lenne kimutatni, hogy a Seneca darabjában mit lehet euripidesi eredetre visszavezetni.¹

A többi Seneca darabok már részint Aeschylus, részint Sophocles alapján

¹ L. Leo. 173. old. Továbbá Concetto Marchesi: Le fonti e la compositione del Thyestes di L. Annaeus Seneca egy sereg párhuzamos helyet idéz Homeros, Vergilius, Ovidius, Horatius, Tibullus, Helvius Cinna és Lucanus műveivel, ami szintén arra vall, hogy nehéz biztos eredetet találnunk.

készültek,¹ de ez korántsem azt jelenti, hogy ezekre a darabokra Euripidesnek semmi hatása se lett volna. Lehetetlen az, hogy midőn Seneca a tárgyalt darabokban annyira Euripides hatása alatt állott, a többi tragédiákban is ne találjunk itt-ott euripidesi reminiscenciákat.

Költői szempontból Seneca tragédiái nagyon távol állanak az euripidesi mintaképektől. Seneca idejében a költészetben szerfelett divó rhetorikai jelleg e tragédiákban tetőpontját érte el. Nisard² a szónoki beszédnek három tulajdonságát veszi észre bennök, a leírást, a szónoklást és a bölcsészeti szentenciákat. S csakugyan mintha lépten nyomon azt tapasztalnók, hogy mindig e három alkatelem valamelyikének érvényesítésére törekszik az író. A görög mintaképek szerkezeti tökéletességét, az érzelmek nemes kifejezését azonban csak nagyon ritkán lehet fölfedezni nála. Ribbeck azt mondja a Seneca tragédiáiról, hogy a legnemesebb görög művészet későkori torzított utánzatainak kell tekintenünk, látva azt a tátcngó úrt, mely az iskolai gyakorlatnak ez ideges, vérszegény, felpuffadt és mesterkelt termékeit egy Aeschylus, Sophocles és Euripides fonséges alkotásaitól elválasztja.³ Azonban ez az ítélet kissé szigoruan hangzik és egészen igaznak sem lehet mondanunk, mert e darabokban nemcsak tisztán utánzásról lehet szó. S ebben a tekintetben Cleasby⁴ világítja meg a leghelyesebben a Seneca drámáknak eredetiségét és a forrásokhoz való viszonyát, mikor kimutatja, hogy Seneca bár leginkább egy-egy híres görög drámát vesz alapúl, miközben más görög vagy római darabokkal is contaminál, a szituációk és jellemek ábrázolását a maga rhetorikai álláspontjából alakítja át nyelvét az aranykori római költők, Vergilius, Horatius és kivált Ovidius fordulataival gazdagítva. Az *euripidesi* görög drámák alapúl vételét a dolgozatomban tárgyalt öt darabban láhattuk. A párhuzamos idézetek pedig azt mutatják, hogy ezt az alapúl vételt hol szorosabb, hol tágabb értelemben kell vennünk, aszerint, amint az illető görög mintakép Senecának erősebben vagy gyöngébben foglalkoztatta a képzeletét. Mert az, hogy a költő a megfelelő euripidesi tragédiákat jól ismerte, egészen bizonyos, de azt, hogy a görög forrásnak teljesen alávetette volna magát, a legkevésbé sem állíthatjuk. Ezért nagyon merész Schreinernek is az a nézete, amely szerint egy szisztematikus rendszert akar kimutatni a görög mintaképek utánzásában és azokban a változtatásokban,

¹ Ide vonatkozó értekezések: Grimm R. Der Herc. Oet. des Seneca in seinen Beziehungen zu Sophocles' Trachinierinnen. St. Petersburg. 1876. Koechler J. L. Annaei Senecae tragoedia, quae Oedipus inscribitur, cum Sophoclis Oedipo rege comparata Gymn. Progr. Neuss. 1865. Hillebrand J. Aeschylus' Agamemnon und die gleichnamige Tragödie des Tragikers Seneca. Progr. d. h. Ob.-Gymn. Hermannstadt 1859.

² Nisard: Les poètes latins de la decadence. II.

³ Lásd A római költészet története. III.

⁴ H. Cleasby. The Medea of Seneca 1907. és L' originalita di Seneca nella sua Medea. 1907.

amelyek által Seneca önállóságának megóvására törekszik.¹ Ilyen módon véleményem szerint a görög tragédiákkal sohasem bánhatott el Seneca. A párhuzamos helyek magyarázatát tisztán az a körülmény adja meg, hogy Seneca jól ismerte a görög mintaképeket és többször tekintettel is volt rájuk. Így visszatérhetünk Leonak igen helyesen megalkotott ítéletéhez, mely szerint nec de versione, nec de imitatione loqui possis, sed de redintegrata eiusdem argumenti tractatione.² A tartalomnak erről a *megújított* tárgyalásáról Euripidesszel összefüggésben kívántam hű képet nyújtani.

¹ Schreiner R. Seneca als Tragödiendichter in seinen Beziehungen zu den griechischen Originalen. 1909.

² L. 159. old.

B 16917